

**TATHMINI YA NAFASI YA LUGHA ZA KIJAMII KATIKA FASIHI YA
KISWAHILI: MIFANO KUTOKA RIWAYA YA BWANA MYOMBEKERE
NA BIBI BUGONOKA NTULANALWO NA BULIHWALI**

DEUSDEDITH IGNAS OMCHAMBA

**TASINIFU ILIYOWASILISHWA KUKAMILISHA MASHARTI YA
SHAHADA YA UZAMILI KATIKA KISWAHILI YA CHUO KIKUU HURIA
CHA TANZANIA**

2015

ITHIBATI

Aliyeweka saini hapa chini anathibitisha kuwa ameisoma Tasnifu hii iitwayo:
Tathmini ya nafasi ya Lugha za Kijamii katika Fasihi ya Kiswahili: Mifano
kutoka Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulinalwo na
Bunalihwali na kupendekeza ikubaliwe na Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa ajili
ya kukamilisha masharti ya Shahada ya Uzamili katika Kiswahili ya Chuo Kikuu
Huria cha Tanzania.

.....

Profesa, Emmanuel Mbogo

(Msimamizi)

.....

Tarehe

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kwa namna yoyote sehemu yoyote ile ya tasnifu hii kwa njia yoyote kama vile, kielektroniki, kurudufu nakala, kurekodi au njia yoyote nyingine bila ya idhini ya mwandishi au Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa niaba.

TAMKO

Mimi **Deusdedith I. Omchamba**, nathibitisha kwamba tasinifu hii ni kazi yangu halisi na kwamba haijawahi kuwasilishwa na haitawasilishwa katika Chuo Kikuu kingine chochote kwa ajili ya masharti ya kupata shahada yoyote.

.....

Saini

.....

Tarehe

TABARUKU

Kazi hii ninaitabaruku kwa Shangazi yangu Cecilia I. Mchamba na kwa mke wangu Helekile K. Ngelela na familia yangu kwa ujumla, pia kwa wapenzi wote wa fasihi ya Kiswahili.

SHUKURANI

Natumia nafasi hii kusema kwamba kazi hii isingeweza kukamilika bila ya msaada nilioupata kutoka kwa watu mbalimbali. Ni kwa sababu hiyo sina budi kutoa shukurani zangu za dhati kwa wafuatao:

Napenda kumshukuru mwenyezi Mungu ambaye amenipa uhai na afya katika kufanikisha kazi yangu. Pili natoa shukurani nyingi na za dhati kwa msimamizi wangu Prof.Emmanuel Mbogo, kwa juhudi zake alizonifanyia kwa kunisimamia, kusahihisha na kunitia moyo hadi kukamilisha kazi hii na kufika hapa ilipo, mengi yaliyomo katika kazi hii ni sehemu ya matunda na ujuzi wake mkubwa na ushauri wake kitaalamu, asante sana Mungu akubariki kwa kazi za mikono na akili yako.

Aidha napenda kumshukuru Dkt. N. Ligembe. Mkurugenzi wa Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kituo cha Geita kwa ushirikiano wake kwangu, kunishauri, kunielekeza na kunitia moyo kila mara nilipo onekana kukata tamaa na pia kwa kunishauri kusoma kozi hii. Asante sana.

Vilevile napenda kushukuru uongozi na msimamizi wa makavazi ya Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) Chuo kikuu cha Dar-es-salaam kwa kuniruhusu kutumia makavazi yao kwa lengo la kujifunza na kupata maarifa. Pia sitawasahau walimu wangu wote walio nifundisha kozi hii ambao ni: Profesa.Emmanuel Mbogo, Dkt. Pembe Lipembe, Profesa Tigiti Sengo na Profesa James Mdee kwa kunifundisha, kwani bila wao nisingepata maarifa ya umahiri katika Kiswahili.

Napenda pia kuwashukuru walimu; Agapith T. Mmassy, Rashid Simba, John .N. Feo, na Isack Amrani kwa kunisaidia kuchapa na kuhakiki kazi hii. Mwisho napenda kutoa shukurani zangu kwa wazazi wangu Baba na Mama, Wadogo zangu wote na pia shukrani za pekee ziwaendee Mkula Kisumo na Veronica John kwa kuniombea kwa Mungu kila mara na kunitia moyo katika masomo yangu. Asanteni sana.

IKISIRI

Utafiti huu unahusu *Tathmini ya Nafasi ya Lugha za Kijamii katika Fasihi ya Kiswahili: Mifano kutoka Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulinalwo na Bunalihwali*. Lengo lilikuwa ni kutathimini nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ili kubaini jinsi vipengele vya utamaduni vilivyotumika katika kuibua dhamira ya kazi za fasihi ya Kiswahili. Katika kufikia lengo hilo, utafiti huu ni wa maktabani ambao umetumia mbinu ya mapitio ya machapisho katika kukusanya data. Aidha, mbinu ya uchambuzi dhamira ilitumika katika kuchambua data za utafiti huu. Matokeo ya utafiti huu yanadhihirisha kuwa, mwandishi ametumia vipengele vya lugha kama vile; tamathali za semi, mdokezo, uchanganyaji wa lugha, misemo, methali na lugha ya picha. Utafiti huu umebaini kuwa, riwaya hii ni ya kiutamaduni ambayo inatumia lugha kisanii kuwasilisha dhamira ya jamii ya Wakerewe. Aidha, utafiti huu unaiona riwaya hii kama moja ya riwaya za jamii za Kiafrika ambazo zinatumia lugha ya Kiswahili katika kusawiri maisha ya jamii za Kiafrika, mila, desturi, kaida na imani zake. Kwa kutumia utamaduni wa Kikerewe msanii ameweza kuibua dhamira ya uzazi na jinsi jamii inavyotazama mahusiano ya uzazi na kuzaa katika jamii. Aidha, msanii anatumia lugha kisanii kubainisha namna majina ya jamii hiyo yanavyotolewa kulingana na maana zinazokubalika katika jamii. Kwa hiyo, utafiti huu umebaini kuwa, riwaya hii inadhihirisha nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ambapo inaonesha kuwa inafunza, kuonya, kuelimisha na kutunza amali za jamii hususani mila na desturi za jamii iliyoandikiwa riwaya hiyo.

YALIYOMO

ITHIBATI.....	ii
HAKIMILIKI.....	iii
TAMKO	iv
TABARUKU.....	v
SHUKURANI	vi
IKISIRI	viii
ORODHA YA MAJEDWALI.....	xiii
SURA YA KWANZA.....	1
UTANGULIZI WA JUMLA.....	1
1.1 Utangulizi	1
1.2 Usuli wa Tatizo	1
1.3 Tatizo la Utafiti	5
1.4 Lengo la Utafiti	6
1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti	6
1.4.2 Malengo Mahsusi	6
1.5 Maswali ya Utafiti.....	7
1.6 Umuhimu wa Utafiti	7
1.7 Mipaka ya Utafiti	8
1.8 Uzingativu wa Masuala ya Kiitikeli (Kimaadili).....	8
1.9 Muundo wa Tasnifu	9
1.10 Hitimisho	9

SURA YA PILI.....	10
MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA KIUNZI CHA NADHARIA	10
2.1 Utangulizi	10
2.2 Dhana ya Utamaduni.....	10
2.2.1 Mapitio ya Kazi Tangulizi za Utafiti.....	15
2.2.2 Pengo la Kimaarifa.....	17
2.3 Kiunzi cha Nadharia.....	17
2.3.1 Nadharia ya Simiotiki.....	18
2.3.2 Nadharia ya Hementiki.....	19
2.4 Hitimisho.....	20
SURA YA TATU	21
MBINU ZA UTAFITI.....	21
3.1 Utangulizi	21
3.2 Eneo la Utafiti	21
3.3 Vyanzo vya Data	21
3.3.1 Data za Msingi	21
3.3.2 Data Fuatizi	22
3.4 Usampulishaji.....	22
3.5 Mbinu za Ukusanyaji wa Data	23
3.5.1 Mbinu ya Mapitio ya Maandiko.....	23
3.6 Zana za Utafiti.....	24
3.6.1 Shajara.....	24
3.6.2 Kompyuta	24
3.7 Uchambuzi wa Data	24

3.8	Hitimisho	26
SURA YA NNE.....		27
UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA ZA UTAFITI.....		27
4.1	Utangulizi	27
4.2	Muhtasari wa Riwaya.....	27
4.3	Vipengele vya Lugha na Usaiwiri wa Utamaduni katika Riwaya Teule	28
4.3.1	Tamathali za Semi	29
4.3.1.1	Tashibiha	30
4.3.1.2	Tashihisi	33
4.3.1.3	Matumizi ya Takriri	35
4.3.3	Matumizi ya Tanakari sauti.....	37
4.3.4	Matumizi ya Uchanganyaji wa Lugha	40
4.3.5	Matumizi ya Lafudhi ya Kikerewe.....	42
4.3.6	Matumizi ya Misemo	42
4.3.7	Matumizi ya Methali	46
4.3.8	Matumizi ya Lugha ya Picha.....	47
4.3.9	Hitimisho	47
4.4	Vipengele vya Utamaduni wa Kikerewe katika Riwaya Teule	48
4.4.2	Ukarimu.....	50
4.4.3	Wanawake wa Kupiga Magoti	51
4.4.4	Ndoa, Uzazi na Kuzaa	52
4.4.5	Uchumba na Posa	54
4.4.6	Pombe.....	58
4.4.7	Imani ya Uganga na Ushirikina.....	58

4.4.8	Ugomvi na Kufarakana kwa Wanandoa.....	61
4.4.9	Majina.....	62
4.4.10	Heshima ya Wakwe.....	65
4.4.11	Salamu	66
4.4.12	Radi	68
4.4.13	Kanuni za Tendo la Ndoa kwa Maharusi	68
4.4.14	Kifo	70
4.4.15	Mahusiano ya Kijamii	71
4.4.16	Kuoa na Kuolewa	72
4.4.17	Mlo na Ulaji	72
4.4.18	Miiko katika Jamii ya Wakerewe.....	73
4.5	Hitimisho.....	75
SURA YA TANO		77
MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO.....		77
5.1	Utangulizi	77
5.2	Muhtasari.....	77
5.3	Hitimisho.....	80
5.4	Mapendekezo.....	81
MAREJEREO		82

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali Na. 4.1: Vipengele vya Lugha na Usawiri wa Utamaduni	28
Jedwali Na. 4.2: Tamthali za Semi na Usawiri wa Utamaduni.....	29

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI WA JUMLA

1.1 Utangulizi

Sura hii ni sura tangulizi ambayo kwa ujumla wake inatoa mwongozo wa utafiti huu. Katika sura hii vipengele mbalimbali vinajadiliwa ili kuibua tatizo la utafiti huu. Vipengele vinavyojadiliwa ni usuli wa tatizo la utafiti, tamko la tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, mipaka ya utafiti, uzingativu wa kimaadili, muundo wa tasnifu na hitimisho.

1.2 Usuli wa Tatizo

Fasihi ni taaluma pana sana, inayoundwa na fani na dhamira katika uchambuzi wake. Utafiti huu umejikita katika kufanya tathmini ya nafasi ya lugha za Kiafrika ujenzi wa fasihi ya Kiswahili kwa kutumia mifano ya fasihi iliyotokana na jamii lugha ya Kikerewe. Katika utafiti huu, dhana ya msingi ni mitazamo ya jamii ya kawaida ambayo siyo ya wasomi wengi inauona utamaduni katika mtazamo finyu kuwa utamaduni ni ngoma, mila na mavazi ya asili, utasikia mtu anasema ninakwenda kuangalia utamaduni kwa maana ya ngoma au mavazi, huu ni mtazamo finyu.kumbe utamaduni unahusisha masuala mengi kama vile mfumo wa maisha, mila, na desturi, mavazi, nyimbo, vyakula,ujenzi wa makazi, uzalishaji mali, malezi ya watoto, ndoa, vifo na mazishi,urithishaji wa kizazi hadi kizazi kwa kutaja baadhi. Manyama (2013).

Wakerewe ni miongoni mwa makabila yanayopatikana katika jamii ya Tanzania. Ni kabila dogo linalopatikana katika kisiwa cha ukerewe, kilichopo wilaya ya ukerewe

Mkoa wa Mwanza. Kisiwa hiki, kipo kaskazini mwa Tanzani. Ni Kisiwa kinachojumuisha makabila makuu matatu ambayo ni; Wakerewe, Wajita na Wakala. Kabila la Kikerewe lina uhusiano wa karibu sana na Wajita, Wakala, Wazinza, na Wahaya.

Ingawa makabila haya matatu yana tofauti kubwa za kimila (taz. Manyama, 2013). Kwa ujumla makabila haya yanasikilizana kwa kiasi kikubwa katika lugha zao wanapoongea licha ya kila kabila kuongea lugha yake. Aidha, hata ukichunguza majina ya vijiji, mitaa au vitongoji vinavyopatikana katika mkoa wa Kagera wanapoishi Wahaya na mkoa wa Mara wanapoishi Wajita yanafanana na majina ya vijiji, mitaa au vitongoji vingi vya Ukerewe.

Kwa mfano, majina ya vijiji vya; Bulamba, Ruhya na Lutale vya Ukerewe yanapatikana pia katika Mkoa Kagera na Mara. Kwa kuwa si lengo la utafiti huu kujadili ufanano huo, hata hivyo hii ni swali la msingi ambalo utafiti mwengine unaweza kufanyika na kujua ni kwa nini majina hayo yanafanana. Kwa maana hiyo, hali hii inatubainishia kuwa, kuna ufanano na uhusiano wa karibu sana baina ya makabila ya Wajita ambao walitokea katika mkoa wa Mara, Wahaya mkoa wa Kagera na Wakala katika mila, tamaduni, desturi na lugha.

Wakerewe hujishughulisha sana na shughuli ya uvuvi ambayo imewapa umaarufu mkubwa sana katika uhodari wa kufanya shughuli hiyo, kuvuka maji kwa kuogelea na kutumia nyenzo zingine kama vile; mitumbwi, boti, Mashua, Ngalawa kwa kusafiri kutoka katika kisiwa hicho na kwenda sehemu mbalimbali za Mwanza, Bukoba, Uganda na Kenya. Aidha, wakazi wa eneo hili pia hujishughulisha na

kilimo na ufugaji wa wanyama wafugwao. Wakerewe hushindana katika kilimo kwa kila mwanajamii kulima shamba kubwa kuliko mwenzake, hii ndiyo sababu kubwa leo hii huwezi kupata shamba ambalo liko wazi kirahisi katika kisiwa cha Ukerewe na hasa kwa sababu ya wingi wao, mwaka 1997 serikali ilichukua maamuzi ya kuwahamisha baadhi ya wananchi kutoka katika visiwa hivi na kuwapeleka wilaya ya sengerema kwenye vijiji vya mwambao wa ziwa.

Kwa hiyo, utafiti huu ulichunguza nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili kwa kutumia riwaya teule ili kuonyesha ni jinsi gani utamaduni unaosawiriwa na jamii lugha za Kiafrika zinatumika katika kukuza fasihi ya Kiswahili. Chimbuko la riwaya ya Kiswahili mnamo karne ya 19 lilileta maendeleo makubwa kwa waandishi mbalimbali kujitokeza na kuanza kuandika riwaya ya Kiswahili.

Katika utunzi huo, waandishi wengi waliandika riwaya zao kwa kuibua dhamira ambazo zinasawiri maisha na tamaduni za jamii zao. Wanazuoni na watafiti wa kazi za fasihi wanaeleza kuwa, mara nyingi mtunzi wa fasihi haendi nje ya jamii yake bali hutumia kazi ya fasihi kusawiri uhalisia wa jamii inayomzunguka ambayo imemzaa na kumlea (taz. Mulokozi, 1996, Senkoro, 2011). Huku wakiibua dhamira mbalimbali katika jamii, na kazi nyingi za riwaya katika dhamira zake, waandishi hawakuacha nyuma suala la utamaduni hata kitabu cha awali kilichoitwa *Habari za Wakilindi* Kinahusu mila na desturi za Wasambaa, Wazigua na Wabondei (Taz. Mbogo, 2014).

Maelezo haya yanaonesha umuhimu wa utamaduni katika jamii. Amida (2012) anaeleza kuwa, utamaduni ni miongoni mwa masuala yaliyowashughulisha

waandishi na wataalamu wa tafiti mbalimbali. Hii ni kwa sababu utamaduni ni msingi wa fasihi kwa kuwa unamgusa binadamu anayekaribiana na maisha yake ya kila siku katika mazingira yake. Hivyo basi, mwandishi yeyote wa kazi za fasihi hakwepi kuzungumzia utamaduni wa jamii anayoiandikia kwa sababu anapozungumzia chakula, mavazi, lugha, maisha, kazi/shughuli, kilimo, mifugo na maisha yao kwa ujumla anazungumzia utamaduni wa jamii hiyo.

Omari na mwenzake (1981) wanamunukuu Tylor na kusema kuwa, utamaduni ni ufahamu au elimu, imani, sanaa, maadili, sheria, mila, desturi, hali ya mienendo ambayo jamii huendeshea mambo yake katika maisha yao ya kila siku. Kulingana na kamusi ya Kiswahili sanifu (2014) inafasili utamaduni kuwa ni mila, asili, jadi na desturi za kundi la jamii fulani.

Dhima ya fasihi ya jamii yoyote ni kuburudisha, kuelimisha, kukosoa, kuadili na kutunza amali za jamii. Kwa maana hiyo, riwaya kama kazi ya fasihi ina dhima ya kuhifadhi na kulinda amali za jamii kama vile historia, ubunifu, utamaduni, siasa, uchumi, pamoja na mila na desturi ili kurithisha kizazi hadi kizazi. Pamoja na hayo, utamaduni wa jamii hujikita katika muktadha na mazingira ya jamii kwa kusawiri mabadiliko ya jamii na maendeleo ya sayansi na teknolojia.

Mtunzi wa kazi ya fasihi haendi nje ya utamaduni wake ambao umemkuza na kumlea. Mtunzi huongozwa na tajriba yake, uzoefu wake katika jamii iliyomkuza na kumlea katika utunzi wa kazi za fasihi. Kwa maana hiyo, kazi yoyote ya fasihi huwa ni kioo kinachoakisi utamaduni wa jamii husika. Kwa maana hiyo, utafiti huu ulilenga kuchunguza jinsi mtunzi anavyotumia lugha kuakisi utamaduni wa kikerewe

katika uibuaji wa dhamira za kazi yake. Kwa hiyo basi, kwa kuzingatia dhima za kazi ya fasihi katika jamii, utafiti huu uliona ipo haja ya kufanya tathmini ya vipengele vya lugha na usawiri wa utamaduni wa Kikerewe katika fasihi ya Kiswahili. Swali la msingi ambalo lilichochea utafiti huu ilikuwa ni jinsi gani vipengele vya lugha vinatumika kusawiri utamaduni wa kikerewe na kuwa nyenzo ya kuibua dhamira ya kazi ya fasihi.

Aidha yapo baadhi ya mambo yaliyomshawishi mtafiti kufanya uteuzi wa mada hii ni pamoja na kupolomoka kwa maadili katika kizazi cha leo, kizazi cha leo kuiga utamaduni wa nchi za magharibi kuwa ndio mzuri na kuacha utamaduni wetu, kumomonyoka kwa utu na ubinadamu katika kizazi cha leo. Hii yote ni kwa sababu jamii imeuasi utamaduni wake, imeshindwa kuuishi ndani ya utamaduni wake na matokeo yake jamii haijitambulishi kwa utamaduni wake, tunashuhudia mabadiliko makubwa ya tabia mbaya maadili mabaya, lugha chafu, mavazi yasiyo na heshima na mambo yote mabaya ambayo hayafungamani na maumbile, na pia tunashuhudia lawama mbalimbali hasa wazee wakitupia lawama kizazi cha leo kuuacha utamaduni.

1.3 Tatizo la Utafiti

Utafiti katika Riwaya umefanywa na watafiti mbalimbali katika vipengele vya fani na dhamira, miongoni mwa watafiti hao ni Mlacha (1987) amechunguza athari za utamaduni wa kigeni kwa kizazi kipa. Amida (2012) amechunguza usawiri wa familia pana ya kiafrika. Senkoro (1976) ameangalia utamaduni kwa waandishi wa riwaya za Kiswahili. Mulokozi (1990) ameandika juu ya maisha ya Anicent Kitereza, Madumulla (1998) ameandika juu ya dhamira yaliyomo katika kitabu teule.

Kwa mujibu wa ufahamu wetu hakuna utafiti ambao umefanywa kwa lengo la kuchunguza nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili kwa kutumia mifano ya riwaya teule. Kwa hiyo, tatizo la utafiti huu ni kufanya tathmini ya nafasi ya Lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ili kubaini jinsi gani msanii wa riwaya hiyo anaibua dhamira ya kazi ya fasihi kwa kutumia utamaduni wa Kikerewe.

Kwa kufanya hivi tutaweza kubaini kwa jinsi vipengele vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa jamii katika kujenga dhamira ya kazi za fasihi ya Kiswahili na jinsi vipengele vya utamaduni wa Kikerewe vilivyotumika kama nyenzo ya kujenga dhamira ya fasihi ya Kiswahili. Hatimaye, kuonesha nafasi ya utamaduni wa lugha za kiafrika katika ujenzi wa fasihi ya Kiswahili.

1.4 Lengo la Utafiti

Utafiti huu una malengo mawili yaani; lengo kuu na lengo mahususi. Sehemu zifuatazo zinajadili kuhusu malengo hayo.

1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti

Lengo kuu la utafiti wetu ni kutathimini nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ili kubaini jinsi vipengele vya utamaduni vinavyotumika katika kuibua dhamira ya kazi ya fasihi ya Kiswahili.

1.4.2 Malengo Mahususi

Utafiti huu una malengo mahususi matatu ambayo ni:

- (i) Kubainisha vipengele vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa Kikerewe katika riwaya teule.

- (ii) Kubainisha vipengele vya utamaduni wa Kikerewe vinavyojitokeza katika riwaya teule

1.5 Maswali ya Utafiti

Utafiti huu unaongozwa na maswali makuu matatu ambayo ni;

- (i) Ni vipengele vipi vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa Kikerewe katika riwaya teule?
- (ii) Je, ni vipengele vipi vya utamaduni wa Kikerewe vinavyojitokeza katika riwaya teule?

1.6 Umuhimu wa Utafiti

Utafiti huu una umuhimu mkubwa katika taaluma ya Fasihi. Kwa hiyo, matokeo ya utafiti huu yatachangia katika maarifa ya nadharia ya fasihi ya Kiswahili. Matokeo ya tafiti huu yanaweza kusaidia kufanyika kwa tafiti nyingine zaidi kutokana na mahitimisho yaliyofikiwa. Utafiti huu pia utashadidia ukweli kuwa utamaduni ni mambo yote ya binadamu ambayo hayafungamani na maumbile na kuwa ni jinsi mwanadamu anavyoishi katika maisha yake ya kila siku na anavyo yakabili maisha katika mazingira yake.

Vilevile utafiti huu utaweza kutumika kama rejeleo na chachu ya tafiti nyingine katika fasihi na Lugha. Aidha, mapendekezo ya tafiti zijazo katika maeneo ambayo utafiti huu haukuweza kuyagusa kutokana na malengo mahsusi ya utafiti huu, yatasaidia kuwapa mwongozo watafiti wengine ili kuzalisha tafiti nyingi zaidi katika utamaduni, lugha na Fasihi.

1.7 Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu ni utafiti wa maktabani ambao unachunguza riwaya ya Kiswahili ya Bwana **Myombekere** na bibi **Bugonoka** na **Ntulanalwo** na **Bulihwali**. Kwa hiyo, matini zingine tofauti na hiyo hazitatumika katika utafiti huu bali zitatumika kwa lengo la ulinganishi na urejelezi.

1.8 Uzingativu wa Masuala ya Kiitikeli (Kimaadili)

Hiki ni kipengele kinachohusika na masuala ya kimaadili katika utafiti na namna mtafiti alivyoweza kuyazingatia kabla ya utafiti, wakati na baada ya kukusanya data. Padgett (2002), anafafanua masuala ya kimaadili ambayo huweza kuibuka na yanayopaswa kuzingatiwa katika aina zote za utafiti. Masuala hayo ni pamoja na kuomba idhini na ruhusa ya kufanya utafiti katika maeneo ya utafiti, usiri, uwazi, ushiriki wa hiari kwa wahojiwa, utiifu na uvumilivu.

Utafiti huu ulihusisha watu kutoka asasi mbalimbali. Kwa vile kila asasi ina sheria, taratibu, kanuni na utamaduni wake, kabla ya kufanya utafiti, mtafiti alipata kibali cha kufanya utafiti kutoka Chuo Kikuu Huria. Kibali hicho kilimsaidia mtafiti kuingia katika maeneo ya utafiti.

Kabla ya kuwaona watafitiwa, mtafiti aliwaona viongozi au watu wenye mamlaka katika maeneo husika, ili kujitambulisha na kuhalalisha uwepo wake na kubainisha shughuli alizokusudia kuzifanya akiwa katika eneo hilo husika. Kwa hiyo, wakati wa utafiti mtafiti alipata kibali ambacho kilimsaidia katika kuingia kwenye makavazi ya TATAKI chuo Kikuu cha Dar es salaam.

1.9 Muundo wa Tasnifu

Tasnifu hii ina sura tano. Sura ya kwanza ni sura utangulizi ambayo inatoa utangulizi wa jumla wa utafiti na kuibua tatizo la utafiti. Sura ya pili inachambua na kujadili mapitio ya maandiko yanayohusiana na utafiti huu na hatimaye kuibua pengo la kimaarifa ambalo ndilo lililohamasisha nia ya kufanya utafiti huu. Aidha, katika sura hii kiunzi cha nadharia kilichoongoza uchunguzi, uchambuzi na mjadala wa data za utafiti huu kinajadiliwa. Sura ya tatu inafafanua na kujadili mbinu za utafiti zilizotumika katika utafiti huu. Sura ya nne ndiyo kiini cha utafiti huu ambapo uchambuzi, uwasilishaji na mjadala wa data na matokeo ya utafiti huu umefanyika kwa kina. Sura ya tano inatoa muhtasari, mapendekezo na hitimisho la utafiti huu.

1.10 Hitimisho

Sura hii imetoa utangulizi kwa kubainisha mambo mbalimbali yanayohusiana na utafiti uliofanyika. Mambo hayo ni pamoja na usuli wa tatizo, tamko la tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, mipaka ya utafiti, uzingativu wa maswala ya kiitikeli na mpangilio wa tasnifu.

SURA YA PILI

MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA KIUNZI CHA NADHARIA

2.1 Utangulizi

Sura hii inahusu mapitio ya maandiko tangulizi yanayohusiana na mada ya utafiti. Sura hii ina sehemu kuu tatu. Sehemu ya kwanza inahusu maandiko tangulizi na sehemu ya pili inahusu kiunzi cha nadharia. Sehemu ya tatu ni hitimisho la sura hii.

2.2 Dhana ya Utamaduni

Dhana ya utamaduni na jinsi unavyojitokeza katika jamii yetu imeandikwa na wataalamu mbalimbali, miongoni mwa wataalamu walioandika juu ya Utamaduni katika kazi mbalimbali ni pamoja na Madumulla (1985), Mgonja (1979), Senkoro (1976), Momanyi (2005), Mulokozi (1990), Machunda (1988), Mlacha (1987), na Amida (2012). Katika sehemu hii tumejaribu kupitia yaliyoandikwa na wataalamu hawa ikiwa kama ni msingi wa tasnifu yetu. Kipengele cha utamaduni kilionekana ni muhimu kujadiliwa kwa sababu ndiyo msingi mkuu wa tasnifu yetu na pia uelewa wa utamaduni utatuwezesha kubaini vipengele vya utamaduni katika riwaya teule.

Tukirejelea wataalamu waliotajwa hapo juu, wote wanabainisha na kudhihirisha kuwepo kwa utamaduni katika jamii zetu mbalimbali na kwa namna mbalimbali, kwa mfano Madumulla (1985), anaeleza kuwa utamaduni ni suala pana, ni maisha ya jamii katika ujumla wake yakijifafanua kwa njia ya ubunifu, kisanaa na kiufundi katika maisha yao ya kila siku. Mtaalamu huyu yeye anaangalia utamaduni katika nyanja za ufundi, itikadi, fasihi na michezo. Mgonja (1979) yeye anakwenda mbali zaidi anauona utamaduni kama chombo cha maendeleo kwamba uhai wa jamii

unaelezwa na Utamaduni wake, na kwamba ndio msingi wa uchumi na maendeleo ya jamii au taifa na pia anauona utamaduni kama kielelezo cha watu, ardhi, siasa na uongozi. Kwa maana hiyo, yeye anaona kuwa kazi ni kiini halisi na msingi wa utamaduni.

Aidha, anabainisha vipengele vya utamaduni kuwa ni; Mila ambayo ni hali ya kudumu ya maisha ya kila siku ya watu ambayo inahusu sana asili ya watu na hivyo hupokezwa kizazi hadi kizazi, huthaminiwa sana kama dira ya maisha yote ya jamii. Mila hizi hujumuisha mambo kama vile malezi kutoka utoto hadi uzeeni, miiko, mapokeo, historia, matibabu, matambiko, heshima, adabu na sheria zihusuzo taratibu na jamii kama vile ndoa, uzazi, urithi na vifo. Kwa vile mila hizi ni tunu kwa jamii husika basi jamii hiyo huwa tayari kuzitetea kwa hali yeyote ile. Pia mila mahususi husadia kueleza uhusiano uliopo kati ya jamii na mazingira yake, mila kwa namna fulani ni katiba ya jamii ambayo hutokana na uzoefu wa watu wenyewe.

Mila huimarishwa na kurekebishwa na desturi za jamii ambazo kwa kifupi ni mazoea ya jamii katika muhula maalumu wa historia, tofauti na mila ni kwamba mila ni uzoefu uliohibitishwa na hudumu, ambapo desturi ni mazoea ya matendo ambayo yanaweza kubadilishwa na baadaye kupokelewa kama mila ya jamii. Desturi za watu hujumuisha vitu kama vile; namna zao za mavazi, ujenzi, salamu na kula, mambo haya yote hubadilika haraka sana jinsi watu wanavyo badilisha mbinu zao za uzalishaji mali. Desturi pia hubadilika wakati watu wanapopanua upeo wa mawasiliano na jamii zingine wanavyokutana na wageni ndivyo wanavyopokea desturi mpya na kuziambatanisha na desturi zao. Hivyo desturi ndiyo kichocheo cha jamii cha kupokea mawazo mapya na kuyasanifu kwa mahitaji yao ya kijamii.

Kipengele kingine anachokizungumzia ni Lugha, anaeleza kuwa lugha ni chombo muhimu sana katika utamaduni wa watu. Siyo tu inawezesha watu kuwasiliana pia ni matokeo ya kazi au ari ya binadamu katika kushirikiana na wenzake, lugha ni mojawapo ya vitambulisho vya utamaduni na pia ni chombo mahsusi cha kueneza utamaduni wa watu na kumpatia sura kwa njia ya hadithi, methali na msamiati.

Aidha anaeleza kuwa, sanaa ni kipengele kingine cha utamaduni ambacho kinawezesha jamii kueleza kiwango cha mafanikio yao kihisia. Sanaa yeyote ile yenye msingi katika juhudi ya watu kila mara hufanya mambo matatu makubwa ambayo:

- (i) Kuendeleza juhudi iliofanywa na jamii ya watu
- (ii) Kueleza matatizo ambayo jamii inabidi ipambane nayo ikiwa matatizo hayo ni ya kijamii, kisiasa na kiuchumi.

Sanaa ndicho chombo ambacho jamii zisizokuwa na jadi ya kusoma na kuandika inatumia katika kuifadhi na kuwasilisha kumbukumbu za mambo muhimu katika maisha. Kama utamaduni ni kazi na ukifanya kazi huitaji kupumzika, basi utahitaji sanaa wakati wa kupumzika ili ikuburudishe au ikuliwaze kwa burudani na burudani ni sehemu ya utamaduni inayojumuisha kazi za hiari, michezo, sherehe na hata vinywaji hasa vinavyotumiwa kama kichocheo cha majadiliano juu ya kuendeleza uzalishaji mali. Matumizi ya namna hii ndiyo yaliyokuwepo kabla pombe haijafanywa bidhaa ya biashara.

Kipengele kingine alichozungumzia ni Itikadi ameeleza kuwa itikadi ni imani ya watu, itikadi ndiyo huweka hatua za kufuatwa na jamii nzima, ndiyo mwelekeo wa

vipengele vingine vya utamaduni. Itikadi ya kijamii hutokana na kutegemea uhusiano uliopo katika.

Uzalishaji mali inayomukinika kwamba aina ya itikadi iliyopo katika jamii itakuwa ni kielelezo halisi cha aina ya mfumo wa maisha ya kijamii kwa ujumla. Kwa mfano ambapo uzalishaji mali ni wa kibinafsi, imani ya watu katika jamii hiyo ni ya kutosheleza mahitaji yetu ya kila mtu, mahitaji ambayo jamii ni ya kitabaka na imegawanyika katika tabaka la wafanyakazi na wafanyiwa kazi imani ya watu katika jamii ya namna hiyo huwa ni ya kimwinyi na kibwanyenye. Mawazo yake ni mwongozo mkubwa katika tasnifu yetu.

Senkoro (1976) anaeleza utamaduni kwa maana ya ujumla kwamba ni njia ya kuishi ambayo huundwa na watu wa jamii katika kujumuika kwao ili kujaribu kuishi vizuri na kuyashinda kabisa mazingira yao. Mtaalamu huyu anasisitiza kwamba ni kosa kulichukulia neno kwa maana finyu ya ngoma na mila tu kama inavyoelekea kueleweka kwa watu wengi, yeye anaona kuwa utamaduni unaunganisha mambo mengi kama imani za watu, dini, sanaa, sayansi, uchumi na mambo mengine mengi. kimsingi anaungana na wataalamu wengine katika hili.

Katika makala yake ya utamaduni katika riwaya ya Kiswahili anasema kuwa tupende tusipende tamaduni nyingi za Afrika zinakuwa kwa athari mbalimbali za kikoloni hasa hasa katika umbo la kikoloni mamboleo hivyo lazima tukubali kuwa siasa inaathiri sana utamaduni, muundo wa utamaduni hufuatana na tabaka tawala lililopo. Maelezo yake yanaungwa mkono na kwa ukweli kwamba mahali popote ambapo ukoloni umetokea jamii nzima ilizuiliwa na kisusiwa juu ya utamaduni wao. Tabaka

tawala kama halitilii maanani utamaduni wake utamaduni hufa au kupotea, na matokeo yake jamii husika huishi kwa kuiga utamaduni wa kigeni na kuacha utamaduni wake.

Aidha mtaalamu huyu anaeleza kuwa utamaduni ni jambo la lazima katika fasihi, fasihi lazima iweze kueleza lile linalotaka kulieleza kwa kuhusisha utamaduni. Tumbaini kuwa mawazo yake haya ni kichocheo kikubwa katika tasnifu yetu na yana mchango mkubwa katika hali ya kuthamini utamaduni wetu.

Kwa upande wake, Momanyi (2005) anaangalia Kiswahili kama nyenzo ama kifaa cha kueneza falsafa ya kiafrika ulimwenguni, anaeleza kuwa lugha ni kifaa kinachoweza kutumiwa kupokezana maadili, maoni, asasi hii pia inaweza kutumiwa kueneza maarifa, tamaduni, mila na historia kwa jamii. Maelezo yaliyoelezwa na mtaalamu huyu hapo juu yametoa mwanga kwamba falsafa inaweza kubainika katika taaluma mbalimbali, hapa tunapata mawazo ya msingi kwamba riwaya za Kiswahili ni chombo cha mawasiliano miongoni mwa jamii na ni chombo cha kukuza na kuthamini utamaduni katika jamii.

Mawasiliano haya yanabainika pale tu riwaya ya Kiswahili inapotumika kuhifadhi mila, desturi na tamaduni zingine za jamii ili kurithisha vizazi vijavyo. Pamoja na maelezo yake mazuri Momanyi hakuchunguza utamaduni wa mkerewe yeye ameangalia Kiswahili kama lugha kikiwa sehemu ya utamaduni katika jamii na ulimwengu kwa ujumla. Mawazo yake yamemsaidia mtafiti kubaini lugha ya mkerewe kama sehemu ya utamaduni ya mkerewe hivyo basi, kazi hii itaziba pengo hilo.

Mbonde (2013) yeye amechunguza dhamira zilizomo kati ya Bwana Myombekere na Bibi. Bugonoka na kubaini kuwa kuna uchawi, dini, elimu, utamaduni, siasa, uchumi, uongozi, nafasi ya mwanamke katika jamii. Utafiti huu ulituongoza katika kufanya utafiti wetu kwa kurejelea dhamira hizo. Hivyo tunaona kwamba hakuchunguza utamaduni wa mkerewe alikuwa anafanya uhakiki, kwa maelezo hayo kazi hii itaziba pengo hilo.

2.2.1 Mapitio ya Kazi Tanguzizi za Utafiti

Mulokozi (1990) katika makala yake ya riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Bulihwali ameeleza kuwa maswala ya utamaduni katika riwaya hii yana mchango mkubwa, anaeleza kuwa Anicent Kitereza ni miongoni mwa waandishi wa kizazi cha kwanza Tanzania kizazi kilichoujua utamaduni na usasa, aliangalia jinsi utamaduni unavyokufa na jamii kuathiriwa na mila, desturi na lugha ya wakoloni. Mtaalamu huyu anamueleza mwandishi Anicent Kitereza kuwa maisha yake na kazi yake ni daraja kati ya makosa ya pande mbili za jamii na mfumo wa uendeshaji wa maisha ya kila siku katika jamii.

Aidha anaeleza kuwa riwaya hii imelengwa kwa vijana wa kizazi kipya cha wakerewe na jamii nzima, dhamira zake zinasawiri utamaduni wa jamii na mtazamo wa maisha ya kila siku katika jamii zetu. Hivyo tunaona kwamba maelezo haya yana mchango unaolenga katika tasnifu yetu kwani yanadokeza kuwepo kwa utamaduni katika riwaya hii, mtaalamu huyu ana sisitiza kwamba riwaya hii si riwaya ambayo mtu akiisoma kwa kujiburudisha au kwa nia ya kulisimua tu ina mambo ya msingi ambayo yanahitajika katika jamii yetu. Pamoja na maelezo hayo Mulokozi hakuibua utamaduni mbalimbali wa wakerewe amejaribu kuzungumzia historia na maisha

Anicent Kiterezi na umuhimu wa wa riwaya hii katika kizazi cha leo na jamii nzima, hivyo mtafiti anaona kwamba kazi hii ya utafiti itaziba pengo hilo.

Machunda (1988) katika kitabu chake yeye amezungumzia maisha ya Mkerewe kwa ujumla, amezungumzia kazi zao za kila siku kama vile uvuvi wa kutumia uzio (embigo) uvuvi wa kutumia madema (emigono) mishipi na nyavu, kilimo chao cha mtama, ulezi, kunde, njugumawe, karanga uwindaji wa viboko majini, na kucheza ngoma na zeze, kuimba katika matukio mbalimbali ya kijamii, Maelezo haya yatatupa mwanga kuwa maisha ya wakerewe na kazi zao mbalimbali za kila siku huwezi kuvitenganisha na utamaduni wao, mawazo yake yamesaidia kuibua utamaduni wa mkerewe katika riwaya teule. Pamoja na maelezo hayo Machunda hakuchunguza utamaduni wa mkerewe bali aliandika juu ya historia ya Ukerewe, maisha yao, uchumi wao na kazi zao kwa hiyo kazi hii itaziba pengo hilo.

Naye, Amida (2012) yeye amechunguza usawiri wa familia pana ya kiafrika katika tasnifu yake, na matokeo ya utafiti wake amebaini kwamba waafrika wana familia pana kuliko wazungu. Pia mtafiti huyu hakuchunguza utamaduni wa mkerewe hivyo utafiti huu utaziba pengo hilo.

Kwa upande mwingine, Waruguru (2013) yeye amefanya utafiti juu ya changamoto zinazoikabili asasi ya ndoa katika riwaya ya Kiswahili kati ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na riwaya inaitwa nani? Hivyo amefanya uchunguzi wa kipengele kimoja tuu cha ndoa katika riwaya hizi hakuchunguza utamaduni wa mkerewe. Matokeo ya utafiti wake yameonyesha kua changamoto hizo zimesababishwa na kutokuwepo kwa uwazi na mawasiliano, kutotafuta uhusiano, kutopata matibabu

yanayofaa, nafasi ya hisia, kutokuomba na kutoa msamaha, kutotia maanani thamani ya ndoa, kuacha mila na desturi, kutokua na uhusiano mwema, kukosa uhaminifu na uvumilivu na kutokuwepo kwa uelewano pamoja na ushirikiano hivyo kazi yetu hii itaziba pengo hilo.

2.2.2 Pengo la Kimaarifa

Kama tulivyoona katika mapitio ya maandiko hapo juu, imebainika kuwa tafiti nyingi zimefanyika kuhusu lugha katika kazi za fasihi lakini mpaka sasa hakuna utafiti ambao umefanyika kwa lengo la kuchunguza jinsi vipengele vya lugha vinavyotumika katika kazi za fasihi kama nyezo ya utamaduni wa jamii ili kuona ni jinsi gani lugha inatumika kuibua dhamira za kazi za fasihi ya Kiswahili.

2.3 Kiunzi cha Nadharia

Wafula na Njogu (2007) wanasema nadharia za uhakiki wa fasihi ni miongozo inayosaidia msomaji wa kazi ya fasihi kuifahamu kazi ile kwa mujibu wa vigezo vilivyowekwa na vinavyozalika kutokana na uchunguzi wa aina mbalimbali wa fasihi. Naye Wamitila (2010) anaeleza kuwa nadharia ni mawazo, dhana au maelezo yanayotolewa kueleza hali fulani, chanzo chake, muundo wake, utenda kazi wake na mwingiliano wake wa ndani na wanje.

Zipo Nadharia nyingi za zinazoweza kutumika katika kuchunguza, kuchambua na kujadili data za utafiti wa kazi za fasihi. hata hivyo, haikuwa rahisi kutumia nadharia zote katika utafiti huu. Kwa hiyo, utafiti huu uliamua kutumia nadharia mbili. Lengo kuu la kutumia nadharia hizo ilitokana na malengo ya utafiti huu ambayo tuliona ili kuweza kutimiza malengo hayo tunahitaji kuwa na nadharia mbili ambazo zitatumika

sambamba kwa kukamilishana na kujazilizana. Hii ina maana kuwa, pale ambapo nadharia moja ilionekana kukwama basi, nadharia nyingine ilitumika kujaziliza na kukamilisha uchunguzi, uchambuzi na mjadala wa data na matokeo ya utafiti huu. Kwahiyo utafiti huu umetumia nadharia ya Simiotiki, na Hementiki.

2.3.1 Nadharia ya Simiotiki

Simiotiki ni nadharia inayoshughulika na sitiari, Picha, Taswira, Ishara pamoja na Misimbo mbalimbali katika kazi za fasihi. Wanataaluma na waandishi hutumia ishara za aina mbalimbali katika kueleza jambo kwa jamii kupitia Sanaa, Fasihi ama Filamu. (Wanitila 2002) anaeleza kuibuka kwa nadharia hii kuhusishwa sanaa na nadharia ya muundo iliyoasisiwa na Ferdinand Ssaussure na kuwekewa misingi yake katika fasihi na Barthes (1994) anayesisitiza kuwa huwezi kuchambua Matini kivyakevyake, kwani hakuna matini inayojitegemea yenyewe, bali kuwepo kwa matini moja kunaashiria kuwepo kwa Matini iliyoandikwa kabla. Kwa mfano, uandishi wa aina ya Nagona (1990) na Mzingile (1991) umeathiriwa sana na kazi kama kufikirika (1967) na mashetani (1971) ambazo nazo hazikutumia mandhari halisi. Hivyo Nagona (1990) na Mzingile (1991) ni mwendelezo wa hali ya jinni kabisa wa kazi hizo zilizotangulia.

Katika utafiti huu, nadharia ya Simiotiki imetuongoza katika kudadavua vipengele mbalimbali vya lugha amavyo vimetumika kusawiri utamaduni wa jamii na kuibua dhamira za kazi ya fasihi ya Kiswahili. Kwa maana hiyo, nadharia hii itatusaidia katika kuibua dhamira za zilizobebwa na vipengele vya lugha vyenye dhima ya kiutamaduni. Hivyo ni dhahiri katika kufanikisha lengo la utafiti huu nadharia ya

Simiotiki ilikuwa muhimili katika kuainisha Ishara, Taswira, Picha, Tashibiha na Sitiari katika riwaya teule.

2.3.2 Nadharia ya Hementiki

Neno Hementiki inatokana na neno la lugha ya Kiyunani au kigiriki lenye maana ya mfasiri au anayetafsiri kazi fulani. Msingi wa Mtazamo wa hementiki ni uchunguzi wa matendo mbalimbali ya binadamu kama usemaji, upendaji, uchukiaji, na kadhalika. Nadharia hii imejengwa katika imani ya kuwa matendo ya binadamu yanaathiriwa kwa njia mbalimbali na asasi tofautitofauti zilizoko katika mazingira yake. Asasi hizo ni Asasi za kisiasa, kiuchumi na nyinginezo.

Hementiki kama nadhania ya fasiri iliwekwa misingi imani na usomajiwa kiistiara wa tungo za Homer katika karne ya sita. Baadhi ya wataalamu wanaohusishwa na Ukuaji na maendeleo ya mtazamo mzima wa Kihementiki ni Fredrick Schleiermacher (1768-1834) Wilhelm ditthey (1833 - 1911) na martin Heidegger (1889-1976) kwa mfano Schleiermacher alijihusisha na suala la uelewaji wenyewe muhimu katika fasihi ni kujitahidi kujiepusha na uelewaji mbaya wa kazi inayohusika. Vilevile schleiermacher anasisitiza umuhimu wa kuelewa mtindo wa mwandishi au ya lugha tu bali uchunguzi wa Mukadha mzima wa mfumo wa kilugha pamoja na mukadha wa karibu wa sentensi.

Mawazo ya Schleiermacher kuhusu uchunguzi wa mukadha mzima wa mfano wa kilugha yana nafasi kubwa katika nadharia hii. Isitoshe nadharia hii itanisaidia katika utafiti huu kwasababu huchunguza na kufasihi ukweli wa kiroho katika biblia ambapo katika Kwa mujibu wa sclermacher ubunifu mpya au ufufuaji wa hali halisi

ya kazi yoyote unapaswa kufanywa katika viwango viwili maalum ambavyo ni kiwango cha sarufi katika umuhimu wa kuchunguza lugha au sifa za lugha za jamii asilia ya kazi zinazohusika pamoja

na mfuatano wa maneno. Kiwango kingine ni cha kisaikolojia ambapo msisitizo ni uchunguzi wa usemi wa lugha sambamba na mawazo ya anayetamka kwamfano mwandishi wa kazi inayohusika ya kifasihi na mtindo sio tu matumizi ya lugha bali pia uchunguzi wa muktadha wa karibu wa sentensi. Na pia hutupa mwelekeo wa kutambua uelekeaji mzuri na mbaya wa kazi za fasihina uchunguzi wa kazi ya fasihi. Katika ukuaji wa lugha ya Kiswahili yanavyoonesha viwango vya kisarufi na kisaikolojia hususani katika ukuaji yanaweza kuchambuliwa vizuri kupitia katika nadharia ya kihemenitiki.

2.4 Hitimisho

Mapito ya kazi tangulizi ni kipengele muhimu sana katika kubainisha pengo la utafiti ambalo mtafiti anakusudia kulijaza. Katika sura hii tumepitia machapisho ambayo yametwezesha kuibua pengo la maarifa ambalo utafiti huu ulilenga kuliziba. Katika sura hii pia tumejadili kuhusu nadharia ambazo zimetumika katika utafiti huu. Imeelezwa kuwa utafiti huu umetumia nadharia mbili za utafiti ambazo zote kwa pamoja zilionekana kukidhi malengo ya utafiti huu. Nadharia hizo ni; nadharia za Simiotika na Kihemenitiki ndio zilizotumika katika kukusanya, kuchambua na kujadili data na matokeo ya utafiti huu.

SURA YA TATU

MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii inajadili mikabala, mbinu na vifaa vilivyotumika katika utafiti huu. Kwa ujumla, sura hii inajadili kuhusu: eneo la utafiti, kundi lengwa, sampuli na usampulishaji, utafiti tangulizi, mbinu za ukusanyaji data, uthabiti na kuaminika kwa uchambuzi wa data na hitimisho.

3.2 Eneo la Utafiti

Utafiti ni utafiti wa maktabani kwa kudurusu majarida mbalimbali, vitabu mbalimbali vinavyohusiana na mada ya utafiti huu. Pia mtafiti amechunguza maandiko yanayojihusha na mada hii. Udurusu huu umewezesha kupata maarifa mengi juu ya mada hii, pia tumetumia asasi mbalimbali zenye Maktaba katika kufanya utafiti huu, Miongoni mwa asasi hizo ni Maktaba kuu ya Chuo Kikuu huria cha Tanzania, Maktaba kuu ya Chuo Kuu cha Dar es Salaam kwenye Makavazi ya TATAKI na kwenye mtandao. Sababu za kuteua maeneo hayo, ni kwamba Dar es salaam kuna maktaba za kutosha kama tulivyoonesha hapo juu. Kwa hiyo, tuliamini eneo hili litatusaidia kufikia malengo ya utafiti huu.

3.3 Vyanzo vya Data

3.3.1 Data za Msingi

Kothari (1992-1995) anasema kuwa data za Msingi ni zile zinazokusanywa kwa mara ya kwanza na hivyo ni data halisi kisifa. Data hizi ni halisi na hazijawahi kukusanywa na mtafiti yeyote kwa madhumuni ya kujibu maswali ya utafiti huu.

Data hizi zimetumika kujaza pengo la utafiti lilioachwa na watafiti tangulizi. Hivyo basi, data hizi zimekusanywa kutoka katika Riwaya ya Kiswahili ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulilwali.

3.3.2 Data Fuatizi

Kwa mujibu wa Kothari (1995) anasema kuwa, data fuatizi ni zile ambazo tayari zimekwisha kusanywa na watafiti wengine na kuchapishwa au kuandikwa katika sehemu mbalimbali kama vile ripoti, makala, tasnifu, magazeti na majarida mbalimbali. Hivyo basi mtafiti amekusanya data husika kutoka katika Maktaba za Chuo Kikuu cha Dar es Salaam kwenye Makavazi ya TATAKI na katika Maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania. Lengo la data hizi ni kuongezea na kukamilisha data za Msingi ili kufanikisha malengo ya Utafiti.

3.4 Usampulishaji

Huu ni utaratibu wa kuchagua idadi ndogo ya memba kutoka katika populesheni ili watumike katika kuwafanyia utafiti badala ya kundi kubwa. Babbie (2005) anaeleza kuwa, sampuli ni kundi dogo la watafitiwa linalochaguliwa katika Populesheni kuu, ambalo ndio hutoa data za kuwakilisha kundi zima. Mawazo haya yanaungwa mkono na Charles (1995).

Kwa kuwa haikuwa rahisi kushughulikia riwaya zote za Kiswahili kwa wakati mmoja, hivyo tasnifu hii imefanyika kwa kutumia riwaya moja ya Kiswahili yenye juzuu mbili *Bwaha Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulilwali*. Riwaya hii ndiyo iliyotumika katika kufikisha malengo ya utafiti huu.

3.5 Mbinu za Ukusanyaji wa Data

Utafiti huu umetumia mbinu ya mapitio ya machapisho katika kukusanya data za utafiti huu ili kukamilisha malengo ya utafiti huu.

3.5.1 Mbinu ya Mapitio ya Maandiko

Jilala (2014) anasema mbinu hii huhusisha uchambuzi wa dhamira yaliyomo katika nyaraka kama vile vitabu, magazeti na dhamira ya maneno ambayo yanaweza kuwa ya maandishi au mazungumzo. Mbinu hii iliambatana na usomaji na uchambuzi wa matini za *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali*. Mchakato huu ulifanyika ili kupata data zinazohusiana na vipengele vya lugha vinavyosawiri utamaduni wajamii ya Wakerewe na dhamira zinazoibuliwa na vipengele hivyo.

Vilevile, mbinu hii ilihusisha usomaji, uchambuzi na uchunguzi wa data katika vitabu na majarida yanayohusiana na mada ya utafiti huu, kama vipeperushi, taarifa za kwenye mtandao na makavazi. Hivyo mtafiti aliweza kupitia maandiko na kukusanya data za msingi kutoka katika *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali*. Data hizo zilinukuliwa katika shajara kwa ajili ya kuchambuliwa kulingana na maswali ya utafiti ili kutimiza malengo ya utafiti huu.

Halikadhalika, data za upili za utafiti huu zilipatikana kwa mtafiti kupitia maandiko yanayohusiana na utafiti huu, kutoka katika maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania, maktaba ya East Africana ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na maktaba ya Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili (TATAKI) na makavazi yake na pia katika tovuti na wavuti mbalimbali. Data hizi zilikusanywa kwa lengo la kukamilisha data

za msingi ili ziweze kujibu maswali ya utafiti na kukamilisha malengo ya utafiti huu. Kwa ujumla mbinu hii ilitusaidia kupata data za kutosha na tuliweza kukusanya data kwa kutumia mbinu hii.

3.6 Zana za Utafiti

Vifaa au Zana zilizotumika katika utafiti huu ni pamoja na Kalamu, Shajara/Daftari, kompyuta na maswali ya mwongozo wa utafiti. Vifaa hivi vimetumika Maktabani, katika Utafiti wa maktabani Mtafiti amechukuwa nukuu na kuziandika ndani ya Daftari. Kwa upande wa kompyuta hii ieleweke kuwa ni Maktaba ya kidijitali ambapo mtafiti amepata nafasi ya kusoma nyaraka zinazohusiana na utafiti wetu.

3.6.1 Shajara

Kwa mujibu wa kamusi ya TUKI (2013), shajara ni kitabu cha kuwekea kumbukumbu za kila siku. Zana hii ilitumika kuhifadhi kumbukumbu za data zilizopatikana katika utafiti huu. Kwa kutumia zana hii, mtafiti aliandika katika shajara taarifa mbalimbali zilizotokana wakati wa utafiti.

3.6.2 Kompyuta

Kompyuta ni zana ambayo ilitumika katika utafiti huu tangu mwanzo hadi mwisho wa utafiti wake. Mtafiti aliitumia zana hii kuchapa kazi yake ya utafiti, kuhifadhi data, kutafuta machapisho na maandiko mbalimbali yahasuyo utafiti huu yanayopatikana katika tovuti na wavuti mbalimbali.

3.7 Uchambuzi wa Data

Uchambuzi wa data kwa mujibu wa Kothari (2013), ni kitendo cha kufupisha na kupangilia vizuri data zilizokusanywa kwa namna ambayo itasaidia kujibu maswali

ya utafiti husika. Wakiunga mkono hoja hii Bagdan na Biklen (1992), wakinukuliwa na Omari (2011), wanaeleza kuwa, hii ni hatua muhimu sana katika kutafuta majibu ya tatizo la utafiti husika. Zipo mbinu mbalimbali za uchambuzi wa data lakini data za utafiti huu zilichambuliwa kwa kutumia mbinu ya Uchambuzi dhamira.

Kombo na Tromp (2006), wanaeleza kuwa mbinu ya uchambuzi dhamira ni mbinu ambayo huziweka mada kulingana na jinsi zinavyofanana na kuhusiana. Dhana kuu au dhamira kuu hubainishwa na kuwekwa pamoja. Sababu ya kuitumia mbinu hii ni kwamba, mbinu hii ni mbinu ambayo imekuwa ikitumiwa na watafiti wengi wa kazi za fasihi na hata tafiti nyingi za sayansi ya jamii hutumia mbinu hii.

Aidha, tuliamini kuwa mbinu hii itatuwezesha kuzibaini na kuzitenga data zinazohusiana katika kundi moja na kusaidia uchambuzi na mjadala wa data hizo. Wakati wa kukusanya data za utafiti huu, mtafiti aliandaa daftari au shajara maalum kwa ajili ya kudondoa data za utafiti kwa kusoma maandiko na kubaini vipengele vya lugha katika riwaya lengwa. Kwa kutumia mbinu ya uchambuzi, dhamira mtafiti aliweka na kuzipanga katika kundi moja data zilizofanana na kuhusiana.

Kwa kufanya hivi, ilisaidia kuchambua na kujadili data za utafiti kulingana malengo mahususi na maswali ya utafiti. Vile vile ilisaidia kurahisisha zoezi la ulinganishaji na ulinganuzi. Mbinu hii ilionekana kufaa zaidi katika kuchambua data za utafiti na kurahisisha uelewekaji wake kwa msomaji kwani iliwezesha kuzipanga na kuzilinganisha na kuzilinganua data hizo na hivyo kuleta maana kwa data hizo ili kuwezesha mawazo ya jumla kubainika kulingana na malengo ya utafiti. Vile vile

utafiti huu umetumia majedwali katika kuwasilisha, kuchambua na kujadili data za utafiti huu.

3.8 Hitimisho

Sura hii imejadiliwa kuhusu mbinu za utafiti. Sura hii imebainisha kuwa utafiti huu ni utafiti wa maktabani ambapo data za utafiti huu zimekusanywa kwa kutumia mbinu ya mapitio ya machapisho na kuchambuliwa kwa kutumia mbinu ya uchambuzi dhamira. Baada ya kujadili mbinu za utafiti zilizotumika katika utafiti huu, sura inayofata inawasilisha, kuchambua na kujadili data na matokeo ya utafiti huu.

SURA YA NNE

UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA ZA UTAFITI

4.1 Utangulizi

Sura hii inawasilisha, kuchambua na kujadili data kutoka katika vyanzo mbalimbali vya data zinazohusu utafiti huu. Sehemu ya kwanza imewasilisha mihtasari ya riwaya teule na sehemu ya tatu hadi ya tano inawasilisha, kuchambua na kutoa matokeo ya data za utafiti huu.

4.2 Muhtasari wa Riwaya

Riwaya ya *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali* ni riwaya iliyoandikwa na Anicent Kitereza. Riwaya hii iko katika majuzuu mawili, ni riwaya iliyo ndefu kuliko riwaya yoyote iliyoandikwa kwa Kiswahili (Madumulla, 1988). Hata riwaya zilizo katika lugha za kigeni ni chache sana zinazofikia au kuzidi urefu huu. Aidha riwaya hii imejikita siyo tu katika kuyaeleza maisha mbalimbali ya Wakerewe bali katika vipengele na Nyanja mbalimbali za utamaduni.

Unaposoma na kufatilia familia ya Bwana Myombekere katika riwaya teule utabaini kwamba familia hii imetumika kuelezea maisha ya kiunyumba, uhusiano wa jamii nzima, raha na taabu za jamii ya Wakerewe, sherehe na misiba yao, imani, uzazi na malezi na majukumu yake, uzee na kifo lbada na hisia zao, ustaarabu na utamaduni wa wakerewe kabla ya ujio wa wakoloni ndiyo maana Madumulla (1988) anaeleza kuwa riwaya hii ingefaa iitwe “Mila na ada za wakerewe” hii inatokana na Riwaya hii kujaa utamaduni wa mkerewe na jamii inayothamini uzazi kuliko vitu vyote, riwaya inayobainisha maisha ya wakerewe.

4.3 Vipengele vya Lugha na Usaiwiri wa Utamaduni katika Riwaya Teule

Moja ya malengo ya utafiti huu ilikuwa ni kubainisha vipengele vya lugha vinavyotumika katika riwaya ya Bwana Myombekele na Bibi Bugonoka Ntulinwalo (1980) iliyoandikwa na Anicent Kiteleza. Kwa kutumia mbinu ya usomaji wa machapisho, utafiti huu ulichambua riwaya hiyo na kubainisha vipengele vya lugha ambavyo vinasawiri utamaduni wa Kikerewe katika riwaya hiyo. Matokeo yalikuwa kama inavyojionesha katika jedwali namba 4.1.

Jedwali Na. 4.1: Vipengele vya Lugha na Usawiri wa Utamaduni

Na.	Vipengele vya Lugha	Utamaduni
1.	Sitiari	Uk. 48, 157.
2.	Tashibiha	Uk. 17, 22, 26, 40, 53, 64, 65, 72, 124, 130, 131, 195, 212, 218, 220.
3.	Tashihisi	Uk. 11, 14, 15, 42, 112, 134, 140, 195, 212, 218, 220, 229, 345.
4.	Misemo	Uk. 13, 15, 16, 19, 21, 22, 25, 42, 49, 59, 74, 85, 107, 116, 181, 233, 348.
5.	Mdokezo	Uk. 48. 157.
6.	Tanakari sauti	Uk. 25, 30, 41, 48, 54, 68, 108, 112, 114, 116, 123, 130, 134, 140, 173, 175, 180, 186, 191, 195 202.

Chanzo: Data za Utafiti (Juni, 2015)

Jedwali namba 4 hapo juu linawasilisha vipengele vya lugha vilivyojitokeza katika riwaya teule. Data inadhihirisha kuwa, msanii ametumia vipengele vya lugha kama vile; tamathali za semi, misemo, mdokezo, uchanganyaji wa lugha, lugha ya picha, methali na Lafudhi ya kikerewe. Lugha ndiyo nyezo kuu ya kazi ya fasihi, dhamira

na dhamira ya kazi ya kifasihi hayawezi kuwasilishwa na kuwafikia wasomaji bila ya kuwepo kwa lugha Wamitila (2010). Sehemu ifuatayo inajadili vipengele hivyo kwa mifano kutoka katika riwaya teule.

4.3.1 Tamathali za Semi

Wamitila (2010) anaeleza kuwa tamathali za semi ni neno au kifungu ambacho kina maana iliyofichwa pia zina mchango mkubwa katika kuifanya kazi ivutie, iwe na msisimko na mnato mkubwa. Naye Senkoro (1982) anaeleza kuwa tamathali za semi ni maneno, nahau au sentensi ambazo hutumiwa na wasanii wa fasihi ili kutia nguvu katika maana, mtindo au hata sauti katika maandishi ama kusema. Hivyo waandishi wengi wa riwaya hutumia mbinu hizi ili kumwathiri msomaji au kutoa maana kamili kwa hadhira yake. Naye **Leeh na Short** (1981) wao wanasema tamathali za usemi ndizo hutofautisha lugha ya fasihi na lugha ya kawaida.

Jedwali Na. 4.2: Tamthali za Semi na Usawiri wa Utamaduni

Na.	Vipengele vya Lugha	Usawili wa Utamaduni
1.	Tashibiha	Uk. 17, 22, 26, 40, 53, 64, 65, 72, 124, 130, 131, 195, 212, 218, 220.
2.	Tashihisi	Uk. 11, 14, 15, 42, 112, 134, 140, 195, 212, 218, 220, 229, 345.
3.	Takriri	Uk. 11, 17, 29, 75, 106, 111, 112, 114, 137, 149.
4.	Uchanganyaji wa Lugha	Uk. 11, 12, 18, 19, 22, 24, 26, 27, 28
5.	Lafudhi ya Kikerewe	Uk. 127, 140, 157, 175, 177, 229, 343.
6.	Matumizi ya Methali	Uk. 357, 406, 435, 451, 454, 477.

Chanzo: Data za Utafiti (Juni, 2015)

Kwa hiyo, tamathali za semi ni maneno au kifungu cha maneno yenye maana iliyofichwa ambayo hutumiwa na wasanii ili kuifanya kazi yao iwe ya fasihi kutoka kwenye kazi ya kawaida. Katika uchunguzi wa utafiti huu, tulibaini kuwa msanii ametumia tamathali za semi Tazama Jedwali namba 4.2. Jedwali namba 4.2 hapo juu linawasilisha tamathali za semi zilizobainishwa katika utafiti huu. Data inaonesha kuwa msanii ametumia sitiari, tashibiha, tashihisi na takriri. Sehemu ifuatayo inajadili tamathali za semi na jinsi zilivyotumika katika riwaya teule.

4.3.1.1 Tashibiha

Huu ni ulinganishi wa moja kwa moja unaodhamiriwa kusesitiza sifa fulani na pia kutujengea picha ya aina fulani akilini, ulinganishi huu unaoneshwa kwa matumizi ya viungo kwa mfano kama, sawa na, kama vile mithili, mfano. Naye Senkoro (1982) anafasili tashibiha kuwa ni tamathari ambayo watu ama vitu viwili au zaidi hulinganishwa na watu ama vitu vingine kwa kutumia maneno kama mithili, kama kwamba, mfano wa. Kwa upende wake, Wamitila (2010) anasema tashibiha ni usemi wa kiulinganishi utumiao maneno kama mithili ya, kama, mfano, nk. Katika utafiti huu tulibaini kuwa tashibiha ni moja ya tamathali ya usemi iliyotumika katika riwaya teule.

- (i) “..mke wake alimkodolea macho kama kwamba amepigwa bumbuazi” uk 17
- (ii) “...myombekere alipokuwa njiani akirudi kwake alikuwa anabubujikwa kwa maneno mengi kama ya mwendawazimu kwa sababu bahati njema ilimponyoka...” uk 22
- (iii) “ ...mtoto wa mtu anampiga kama adui au kama mchawi aliyeua jamaa yako...” uk 26

- (iv) "...mvua iliongeza kumiminika kama mtu anayemwaga maji kutoka katika kibuyu..." uk 40
- (v) "...maziwa yake yalitoa povu jingi sana kama la sabuni" uk 53
- (vi) "...wanawake nao huvuliwa kama samaki waswagiwao katika amasonzo..."(tenga) uk 64
- (vii) "...bakerebe mlisema kwamba wanawake ni sawa na samaki hunaswa katika amesonzo..." uk.65
- (viii) "wakayawasha moto upesi,yakashika moto yale majani ukawa mwenge mkubwa ulioonekana hata nje ya shimo na kutoa mvumo kama wa nyuki" uk 72
- (ix) "...kwenu huko walikuwa wanakulisha nini mpaka ukawa kama kiboko..." uk 124
- (x) "...ng'ombe yule alipomuona mtu mfupi kama nyundo..." uk 130
- (xi) "...ng'ombe alikuwa mnene sana kama kiboko..." uk 131
- (xii) "...mwili wa bugonoka ukawa mweupe kama majivu..." uk 212
- (xiii) "...alikuwa mweusi kama mjomba wa kabila ya Entundu..." uk 218
- (xiv) "...kiini cha kutunga mimba huwa kinametameta kama jua..." uk 220
- (xv) "...wakawa wengi kama utitiri..." uk 195

Mifano hiyo inawasilisha baadhi ya tashibiha zilizojitokeza katika riwaya teule. Katika mifano hiyo, tunaona kuwa, msanii anatumia tashibiha kuibua utamaduni wa jamii ya Wakerewe. Kwa mfano, msanii anasema "...alikuwa mweusi kama mjomba wa kabila ya Entundu..." uk 218 hii inaonesha kuwa mtu mweusi katika jamii ya Wakerewe alifananishwa na mjomba ambaye anatoka katika jamii ya Entundu"

Tashibiha hii inaibua imani ya mila na utamaduni wa wakerewe kuhusu rangi za binadamu. Hawa huamini kuwa mwanaume ambaye ni mjomba wa kabila la Etundu ndiyo huwa na rangi nyeusi. Kwa maana hiyo, tashibiha hii inapingana na ile ya Kiswahili inayosema ‘mweusi kama mkaa’ kwa hiyo hapa msanii ametumia tashibiha kusawiri utamaduni wa Wakerewe.

Aidha, msanii ametumia tashibiha “...ng’ombe yule alipomuona mtu mfupi kama nyundo...” uk 130 hapa msanii katumia tashibiha kuwasilisha utamaduni wa ufugaji katika jamii ya Ukerewe na hata kumpa Ng’ombe sifa za kuona na kubaini ufupi wa mtu. Katika jamii ya wafugaji mifugo hupewa nguvu na sifa za kutenda kama binadamu. Hii hutokana na mila na desturi ya imani ya jamii hiyo.

Aidha, msanii ametumia tashibiha “...mvua iliongeza kumiminika kama mtu anayemwaga maji kutoka katika kibuyu...” uk 40 hapa msanii analinganisha kasi ya mvua na ile ya kumwaga maji kwenye kibuyu. Msanii anaibua utamaduni wa jamii kuhusu vifaa vinavyotumika kwa matumizi ya nyumbani katika jamii. Kwa jamii isiyo na utamaduni wa kibuyu hauwezi kuelewa alichokusudia msanii. Kwa kutumia tashibiha hii tunabaini kuwa kibuyu ni kifaa maalumu cha kuhifadhia maji katika jamii ya Wakerewe.

Mfano mwingine ni tashibiha iliyotumika katika kifungu cha maneno “wakayawasha moto upesi, yakashika moto yale majani ukawa mwenge mkubwa ulioonekana hata nje ya shimo na kutoa mvumo kama wa nyuki”. Msanii kwa kutumia tashibiha hii anaibua utamaduni wa jamii ya Wakerewe kuhusu matambiko na dhana zinazotumika katika matambiko.

4.3.1.2 Tashihisi

Tashihishi ni tamathali ya usemi ambayo kitu kisichokuwa na uhai au uwezo wa kuhisi (urazini au ung'amuzi) wa kibinadamu kinapewa sifa hiyo (Wamitila, 2010). Kwa hiyo, utafiti huu ulibaini kuwa msanii anatumia tashihisi kuibua utamaduni wa Wakerewe katika fasihi ya Kiswahili. Tazama mifano ya baadhi ya tashihisi zilizoibuliwa katika utafiti huu;

- (i) "...wakati huo jua lilikua bado limefungwa na mawingu..." uk 42
- (ii) "...huku moshi unafoka ukitoka mwingi..." uk 134
- (iii) "...majani yaliyokua na unyevu wa maji na umande yakaanza kulia zwii na kutoa moshi mwingi sana..." uk 140
- (iv) "...jua leo halikutoa ukali wake lilikua limefungwa na mawingu..." uk 229
- (v) "...migomba zake zilikuwa changa bado ndipo zinaanza kuvunja ungo kabla hazijazaa matunda mengi..." uk 345
- (vi) "...akachukua kinyundo cha mti na kukipiga upesi juu ya kichwa cha mpini huku moshi unafoka ukitoka mwingi..." uk 134
- (vii) "... nywele zake zilianza kusimama kwa hofu na baridi nyororo..." uk 11
- (viii) "... jembe nalo, mikononi mwake likawa rafiki mwema..." uk 14
- (ix) "...bukerebe imezaa sana kwa wingi..." uk 15
- (x) "...pale makofi yalipasua hewa..." uk 112
- (xi) "...Mdundo mkubwa sana wa kutisha na wa kupasua hewa..." uk 195
- (xii) "...hapo sauti la moyoni mwangu likanizuia kusema..." uk 123
- (xiii) "...hata kata nazo zikapiga kelele..." uk29.

Katika mifano hiyo, tunaona kuwa msanii ametumia tashihisi kuwasilisha utamaduni wa jamii ya Ukerewe hususani katika imani ya mila na desturi na mielekeo ya jamii. Matumizi ya tashihisi ‘Bukerebe imezaa sana kwa wingi’ msanii anaipa uhai wa kuweza kuzaa kitendo ambacho hufanywa na viumbe vyenye uhai. Bukerebe ni jina la eneo wanaloishi jamii ya Wakerewe.

Kwa hiyo, matumizi ya tashihisi hiyo yanaibua dhana ya uzazi ambayo inaonesha kuwa jamii ya Ukerewe wanathamini uzazi na wamezaa sana. Mfano mwingine ni matumizi ya tashihisi ‘hata kata nazo zikapiga kelele’ msanii anakipa uhai kifa kata ambacho hutumika katika kuchotea maji na kunywa maji katika jamii ya Wakerewe. Utumizi wa kata kuonesha jinsi watu walivyokuwa na hamasa inaonesha jinsi msanii alivyotumia vifaa vya kiutamaduni vinavyotumika katika jamii ya Wakerewe katika kujenga kazi yake ya fasihi.

Aidha, msanii ametumia tashihisi katika kifungu hiki cha maneno “...majani yaliyokua na unyevu wa maji na umande yakaanza kulia zwii na kutoa moshi mwingi sana...” uk 140 hapa majani yamepewa sifa na uwezo wa binadamu wa kulia. Msanii pia amelipa jua uwezo wa hisia za kibinadamu kama vile ukali katika kifungu hiki “...jua leo halikutoa ukali wake lilikua limefungwa na mawingu...” uk 229. Vile vile msanii katika kifungu hiki ameupa mgomba sifa za kibinadamu za kuvunja ungo. Sifa hii ni sifa ya jinsia ya kike aliyepevuka lakini tunaona msanii akiipa migomba sifa hii.

Hii inaibua dhamira ya uzazi na umuhimu wa uzazi katika jamii ya Wakerewe ambapo mtu anayezaa mwenye kizazi huthaminiwa kama mimea inayozaa chakula

kikuu cha jamii ya Wakerewe. Msanii anasema “...migomba zake zilikuwa changa bado ndipo zinaanza kuvunja ungo kabla hazijazaa matunda mengi...” uk 345. Aidha, mfano mwingine ni hapa anaposema “... jembe nalo, mikononi mwake likawa rafiki mwema...” uk 14. Katika mfano huu, msanii ametumia tashihisi kwa kulipa jembe sifa ya kibinadamu ya kuwa rafiki. Hapa msanii anaibua utamaduni wa Wakerewe kuhusu shughuli za uzalishaji mali ambapo kwa kurejelea tashihisi hiyo inaonesha kuwa jamii hiyo ni ya wakulima na huthamini kilimo kama uti wa mgongo wa jamii hiyo.

4.3.1.3 Matumizi ya Takriri

Takriri ni mtindo wa usemi ambao msemaji hurudia neno au maneno yale yale kwa makusudi kwa lengo la kutia mkazo au kusisitiza jambo (Senkoro, 2011). Naye Wamitila (2010) anaeleza kuwa, ni mbinu ambapo pana marudio fulani marudio hayo yanaweza kuwa ya silabi, neno vifungu au mistari. Utafiti huu ulichunguza na kuchambua riwaya teule na kubaini maumizi ya takriri katika riwaya yake. Tazama mifano ifuatayo inayodhihirisha matumizi ya takriri katika riwaya teule.

- (i) “...Waliponihurumia juzi juzi na kunipa mchungaji ndipo nikapata nafasi ya kutembea na kuja huku...” uk 17
- (ii) “...Ikawa duduli duduli gongoro, gongoro...”. Uk 29
- (iii) “...nkwesi alimwita mara tatu Myombekere, Myombekere, Myombekere...” uk 75
- (iv) “...kampire kampire kampire (asante,asante,asante)...”. Uk 106.
- (v) “...Basi myombakere akafikiri, akafikiri...” uk 111
- (vi) “...hapo wanawake wakapiga vigelegele keye! Keye! Keye!...” Uk 112

- (vii) "...alipotua sauti lake chini na kuimba chinichini kwa mkato hivi zenze,zenze, zenze zenze, zenze wee. Uk 114
- (viii) "... nyimbo alizoimba makofi yakawa pwa! Pwa! Pwa!..." Uk 11
- (ix) "...wakasikia mtu anaita pale mlangoni mwa mji, maana mlango huo ulikua umefungwa bado akaita "hodi hapa mjini hodi! Hodi!..." Uk 137
- (x) "...Myombakere alianza kucheka ha! Ha! Ha! Ha!..." Uk 149

Katika mifano hiyo, tunaona kuwa msanii ametumia takriri katika kuibua ujumbe unaosawiri utamaduni wa jamii ya Kikerewe. Hii inaonesha kuwa, msanii anatumia takriri kusawiri utamaduni wa jamii ya Wakerewe. Kwa mfano matumizi ya takriri duduli duduli gongoro, gongoro...". Uk 29 "...nkwesi alimwita mara tatu Myombekere, Myombekere, Myombekere..." uk 75 "...kampire kampire kampire (asante,asante,asante)...". Uk 106. "...Basi myombakere akafikiri, akafikiri..." uk 111 "...hapo wanawake wakapiga vigelegele keye! Keye! Keye!..." Uk 112 "...alipotua sauti lake chini na kuimba chinichini kwa mkato hivi zenze, zenze, zenze zenze, zenze wee. Uk 114. Mifano hiyo ya takriri inadhihirisha matumizi ya maneno ya lugha ya utamaduni wa Kikerewe na yametumika kama mbinu ya kuibua na kuweka msisitizo wa dhamira ya kazi ya fasihi.

4.3.2 Matumizi ya Mdokezo

Kwa mfano msanii "mume wangu ukoo wake ni .... Wa wa... wananihii..... eee! ... leo nimekuwa nini jama... naam ndiyo... bayango." Uk. 21

Hapa anasawiri utamaduni waa koo za Wakerewe kwamba wanakoo zao mfano Bayango.

Pia anaposema “wanamuita fulani... Yi! Nimesahau jina linalofanana ... ee! Kama mtama hivyo.” Uk 24. Lugha hii ya mdokezo inasawiri aina ya chakula wanacholima na kula wakerewe. Katika utafiti huu, ilibainika kuwa, msanii anatumia mdokezo katika kusawiri utamaduni wa Kikerewe na kuibua dhamira za fasihi ya Kiswahili. Tazama mifano ifuatayo;

- (i) Mume wangu ukoo wake ni ..... wawa.... Wananihii.... Ee!.... leo nmekuwa nini jama..... Naam ndiyo..... bayango” uk 21
- (ii) “ wanamuita Fulani .... Yi! Nimesahau jina lake linafanana ..... ee! Kama mtama hivyo” uk 24.
- (iii) Jina langu? Nn..... Mnnn.... Jina langu ndimi mpazi (siafu)” uk 124
- (iv) Tazama mwehu Yule mzembe we.... Nipe mimi mti mwehu we... lakini urudi” uk 169.

Katika mifano iliyobainishwa hapo juu tunaona kuwa msanii ametumia mdokezo akiwa na lengo la kutoa taarifa ya jambo ambalo anataka kulisema au kuliongelea kwa lengo la kujenga dhamira ya kazi hiyo ya sanaa kwa mfano “mateso haya....” Msomaji au hadhira inaposikia maneno kama hayo huwa makini kutaka kujua mwandishi au msomaji anataka kusema nini hivyo hutumika kama korasi ambayo humfikirisha msanii.

4.3.3 Matumizi ya Tanakari sauti

Hii ni tamathali za semi zinazotoa au kuiga mlilo wa vitu watu au wanyama Senkoro (2011). Naye Wamitila (2010) anasema ni uigaji wa sauti fulani. Msingi mkuu wa matumizi ya mbinu hii ni kuhakikisha kuwa hali fulani inaelezwa kwa njia kamilifu,

pia hutumiwa kujengea na kukuzia hisia fulani mtafiti amebainisha matumizi ya tanakali sauti katika kazi teule kama ifuatavyo;

- (i) “akamchapa kwa vijiti pu! Pu! Mtoto akalia” uk 25
- (ii) “alianza kufungua koo lake kwa kukohoa hivi koho! Koho!
Wakati anaomba radhi wakwe zake wamurudishie mke” uk 48
- (iii) “mvumo wa maziwa ya kukamuliwa vuu siyo kama chorwe chorwe au chororwe” uk 54
- (iv) Akivumisha mlilo wake kama hivi zuuuu” uk 108
- (v) “sauti ya kinanda zuu! Uk 112
- (vi) “ makofi pwa pwa pwa” uk 114
- (vii) “jogoo likawika kokoleke” uk 116
- (viii) “ Myombekere akacheke ha! Ha! Ha! “ uk 123
- (ix) Akatoa pumzi kubwa hivi fuu” uk 30
- (x) “Muungurumo wakati wa mvua wagingirii wote chini waligitii” (puu) uk 41
- (xi) Ikawa kwe kwe kwe kwe basi kila mtu aliyekuepo hakuacha kucheke neno hilo” uk 186
- (xii) “ng’ombe akalia kwa sauti boo!” uk 130.
- (xiii) “alimpiga upesi na shoka barabara kichwani paa! Na ngo’ombe akaanguka chini”uk 130
- (xiv) “akachukua kinyundo cha mti na kupiga upesi juu ya kichwa cha mpini huku moshi unafoka ukitoka mwingi tutututu” uk 134
- (xv) “majani yaliyokuwa na unyevu wa maji na umande yakaanza kulia zwii na kutoa sauti moshi mwingi sana yakawa ya kutoa sauti kama hii puu! Puu!” uk 140

(xvi) “ nikasikia nyumbani mle vitu vinagongana na kutoa sauti gunguru, gunguru, bogoto bogoto kumbe wanaungurumisha mangozi” uk 173

(xvii) “mwili wote ukawa tikitiki” uk 175

(xviii) “Anaanguka chini puu!” Uk 175

(xix) “Anakazana kupika viazi, akavitia katika chungu chake vikiwa vibichi bado na huku anavibebena vibichi mdomoni mwake vikivumisha sauti kama hii pokochu! Pokochu! Au magunu magunu” uk 180

(xx) Mara hiyo tukasikia na mbwa nao wakipiga makelele yao pamoja hivi uwuu! Woo! Wa! Wo!” uk 191

(xxi) “ ikawa hrrorr! Hororr hororr! Pyoo! Pyo! pyo! Wakati wakati mbwa wanaitwa” uk 195

(xxii) “omukama wa wanaume akapiga mluzi wake hivi chwiyo ” uk 202

(xxiii) “Akazikata ndizi mfululizo mwanaume mpaka akazimaliza zote fyu” uk. 68

Mfano msanii anaposema”akamchapa kwa vijiti pu! pu!pu! mtoto akalia” uk. 25. Lugha hii inasawiri utamaduni wa malezi kwa wakerewe kwamba kutumia adhabu kuchapa ili kumrudi mtoto.

Pia msanii anaposema “Sauti ya kinanda zuu.” Uk. 112

Lugha hii inaibua utamaduni vyombo vya muziki wa asili wanaotumia wakerewe.

Msanii anaposema”... mbwa nao wakapiga kelele... hivi woo! wo! wo! uk 191

Lugha hii inasawiri utamaduni wa ufugaji mbwa kwa wakerewe.

Mifano hiyo, inaonesha uigaji wa sauti ambao umetumika katika riwaya teule. Mbinu hii imetumika kuonesha msisitizo wa dhamira aliyoyakusudia msanii kwa hadhira

yake. Kwa mfano msanii anasema “omukama wa wanaume akapiga mluzi wake hivi chwiyo” uk 202. Msanii anaibua utamaduni wa Wakerewe kwa kutumia mbinu ya uigaji wa sauti.

Kwa hiyo, mbinu ya uigaji wa sauti fulani huonesha jinsi sauti fulani inavyosikika na msingi mkuu ya matumizi ya mbinu hii ni kuhakikisha kuwa hali fulani anaelezwa kwa njia kamilifu na kueleweka kwa msomaji pia hutumiwa ili kuijengea na kuikuzia hisia fulani (Wamitila, 2010).

4.3.4 Matumizi ya Uchanganyaji wa Lugha

Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii ametumia mbinu ya uchanganyaji wa lugha ya Kikerewe na Kiswahili katika riwaya yake. Utafiti huu ulibaini kuwa, baadhi ya misamiati ya Kikerewe ilitumika ili kusawiri utamaduni wa jamii ya Wakerewe katika kujenga dhamira ya riwaya hiyo. Mifano ifuatayo inadhihirisha mifano ya misamiati ya Kikerewe katika riwaya teule.

- (i) “.....echahi. (ngozi ya ng’ombe ya kulalia)” uk 11
- (ii) “akakoromyo (kijiti cha kukungutia ngozi)” uk 11
- (iii) “nakahi alimo... omukazi wawe alimo. (nakahi yumo, mke wako yumo?)” uk 11
- (iv) “mama amepeleka udaga wake katika lukiri (mwamba wa jiwe)” uk 12
- (v) “enzoka yihuzi (aina ya mchango tumboni unao haribu mimba kwa akina mama)” uk 18
- (vi) “ omukazi eba mamba ehindwa omugera (mwanamke haanzi kumtongoza mwanaume shuruti mwanaume amuanze)” uk 19

- (vii) “aho asanga omukama atekire niho alamukiza (pahali ukutapo mtemi amekaa ndipo hapo utamuamkia kwa heshima na adabu)” uk 19
- (viii) “elilibata likuga elikaraho lizimbenda(atafutaye hupata afanyaye uvivu hukosa)” uk 19
- (ix) “uu ganu magambo mti mpaho twazilana(aa mbona mambo imekua haramu kabisa)” uk 22
- (x) “nimwitonde enganda mutaketene (jitambulisheni koo zenu kabla ya kuuana)” uk 22
- (xi) “olugulwe (ugonjwa wa utani)” uk 22
- (xii) “Kuguru otanchubira (mguu usinionee wivu)” uk 24
- (xiii) “Guma lata nkuzune elintu linu sanga nilyenda kukwita (vumilia mwanangu nikusaidie jitu hili lilitaka kukuua)” uk 26
- (xiv) Tulimo sugu,kai oti aze hai bwanencha bunu. (karibu tupo unadhani aende wapi asubuhi yote hii) uk 26
- (xv) “Myombekere ayonize uburo bwange-(Myombekere amelisha mtama wangu) uk 27
- (xvi) “timwabulya, kamwabusigamo si bwahilisihara(hamkula ugali mbona mmeubakiza je haukuiva?) uk 28

Mifano hapo juu inadhihirisha matumizi ya misamiati ya Kikerewe katika riwaya teule. Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii anumia misamiati ya Kikerewe katika utunzi wa riwaya yake kusawiri utamaduni anaouandikia riwaya hiyo.

4.3.5 Matumizi ya Lafudhi ya Kikerewe

Kamusi ya Kiswahili sanifu ya TUKI (2013) inaeleza kuwa, lafudhi ni matamshi ya mzungumzaji yanayotokana na lugha yake ya mwanzo au lugha inayomzunguka, pia ni udhihishaji wa sauti za lugha unaomtambulisha mtu mmoja au jamii ya watu. Katika riwaya teule mtafiti amebaini kuwa, mwandishi na wahusika katika riwaya hii wote ni Wakerewe kwa sababu sauti za lugha yao, mazungumzo yao na matamshi yao yanawatambulisha kuwa ni Wakerewe. Utafiti huu ulibaini matumizi ya maneno ya Kiswahili yasiyofasaha, ambayo yamejikita katika lafudhi ya Kikerewe. Tazama mifano ifuatayo;

- (i) “...ukimkutapo...” uk 127
- (ii) “...sijui ni mdudu gani aliniangukiamo...” uk 140
- (iii) “...walichofungiamo...” uk 175
- (iv) “...akamwita mke wake weroba amletee kijiti cha kukatiapo...” uk 177.
- (v) “...nipatiapo maji ya kunywa.....” uk 229
- (vi) “.....akarudiapo.....” uk 343
- (vii) “...ukimkutapo...” uk 127
- (viii) “Hua ninakuambia kila siku hivi **litoto** hili ni **lyehu**” uk 157

Mifano hiyo inadhihirisha matumizi ya lafudhi ya kikerewe ambapo wazungumzaji wa Kiswahili katika jamii hii huwa na kaida ya kuigiza kiambishi –ga, -po, li na na li.

4.3.6 Matumizi ya Misemo

Mtafiti katika riwaya teule amebaini matumizi ya misemo. Wamitila (2010) anafananisha misemo na viungo ambavyo nisawa na viungo vya upishi kwani huifanya lugha ya mwandishi kuwa na mvuto mkubwa wa kisanaa. Hivyo mtafiti

anaungana na wamitila(2010)kuwa misemo ni fungu la maneno lililofumbata maana kimafulumbe ambayo imekusudiwa kutoa funzo kwa jamii,kauli hizi huelezea ukweli fulani.Katika riwaya teule mwandishi amedhihirisha kuwa wakerewe wana utajiri wa misemo katika lugha yao,kazi hii imejaa misemo ya kikerewe na Kiswahili hivyo kusawiri jadi ya mkerewe kuwa hawezi kukamilisha mazungumzo yake bila kutumia misemo.Ifuatayo ni baadhi ya misemo iliyobainishwa katika riwaya teule;

- (i) “Namwero alipomuona mkwe wake alilegeza vazi lake na kuliteremshia kiunoni na **kulikaza kiume**”uk.13 kwa maana kwamba kufanya jambo kwa kutumia nguvu kama mwanaume.
- (ii) **Kosa moja kwa mwanamke halimvunjii nyumba**”uk.15 kwa maana kwamba wanandoa hawanabudi kuvumiliana kwa makosa yanayo jitokeza katika ndoa.
- (iii) “Ulikuja **ukaniangukia miguuni** nikakupa binti yangu ukamuoa?” uk. 15. Kwa maana kwamba ulikuja kwa unyenyekevu.
- (iv) “Maneno ya **kumchoma moyo** naye **akayadaka** maneno hayo”uk.16.Kwamaana kwamba maneno makali ya kuumiza moyo, akayadaka anamaanisha kwamba akayachukua.
- (v) “**Mzidi kunizaa kama mlivyo nizaa kwanza**”uk.16.Kwamaana kwamba mzidi kumkubalia.
- (vi) “**Owiake tahendwa mukono** (mwenye chake havunjwi mkono) uk. 19. Kwamaana kwamba mwenye chake haambiwi kaiba na kuvunjwa mkono.
- (vii) “**Omwekenzi akira omulagulwa**”(ajihadharie kabla ya kuumia humshinda sana Yule ategemeaye kutibiwa) hapa anamaanisha ni vyema kujihadhari kabla ya mauti.uk.21

- (viii) ‘‘Hapo mwanaume akaanza kukata tamaa **moyo wake ukafa ganzi**’’ uk. 22.
Kwa maana kwamba mwili kuishiwa nguvu.
- (ix) ‘‘Bibi Yule naye alipigwa na **bumbuwazi**’’uk.22 kwa maana ya kushikwa na mshangao.
- (x) ‘‘**enkoni meko getira hara**’’(mtu akipigwa sana fimbo nyingi kwa wakati huohuo mfupi hujiona kama mzima lakini baada ya siku kadhaa mtu huyo ataweza kupata maumivu kwa ghafla na kupata kifo kwasababu ya kipigo alichopigwa zamani) uk.25
- (xi) ‘‘myombekere **akakata kamba** akaenda zake’’uk.42.kwa maana kwamba myombekere akaondoka mahali pale.
- (xii) ‘‘**Mzazi hatapiki ila huchukizwa tu**’’uk.49.Kwa maana kwamba mzazi hawezi kupata kichefuchefu na kutapika kwa kuona au kushika uchafu wa mwanae bali huchukizwa tu.
- (xiii) ‘‘Nyumba kwa mtu moja **hugeuka kuwa msitu**’’uk.59.kwa maana kwamba nyumba anayokaa mtu mmoja huogofya kama msitu.
- (xiv) ‘‘**Mfanya kazi ndiye mpata chakula**’’uk.74.Kwa maana kwamba mtu afanyaye kazi ndiye hupata ridhiki.
- (xv) ‘‘**Maskini hachinji huokota**’’uk.85.Kwa maana kwamba mtu maskini hali vya kuchinja mwenyewe kwa sababu ya umaskini wake bali hula vya kuokota.
- (xvi) ‘‘**Tusile kwa pua tukaacha mdomo**’’uk.107.Kwa maana kwamba hudumia familia ya ndani kwanza kabla yakutoa msaada nje au kwa jirani au jali uliyenaye karibu kabla ya kujali wa mbali.
- (xvii) ‘‘**Pombe imewapanda kichwani**’’uk.116.Kwa maana kwamba wamelewa pombe.

(xviii) **“Wahenga walisema kuwa vitu visogeleanavyo sharti vigusane”** uk. 77.

kwa maana kwamba watu wakaao pamoja hawakosi kugombana.

(xix) **“Lisemwalo linakuja la Kama halitafika bado liko njiani”**uk.181.Kwa

maana kwamba uwepo wa jambo huanza kwa uvumi na hatimaye ukweli hujidhihirisha.

(xx) **“Mke wangu usilie hayo ni maji yamekwisha kumwagika”**uk.233.Kwa

maana kwamba binadamu akisha kufa hawezi kurudishiwa uhai nikama vile maji yakisha mwagika hawezi kuyazoa.

(xxi) **“Afichae ugonjwa wake hugunduliwa na kifo”**uk.348.Kwa maana kwamba

afichae matatizo baadaye humuumbua au humpa hasara.

Mifano iliyotolewa hapo juu inaonesha kuwa msanii ametumia misemo ambayo imejikita katika kusawiri utamaduni wa jamii ya Kikerewe katika fasihi ya Kiswahili.

Tazama mifano ifuatayo;

“.....bwana mheshimiwa kipumzikacho ni miguu lakini mdomo haupumziki niwie radhi unijengee,mimi ninatafuta mji kwako ndugu yangu,unizae bwana jinsi ulivyomzaa mtoto huyu nimtafutae kwako.....”uk.419.

“.....kumradhi uniongozee njia yangu hapa kwako nipate kukufungulia vifungu vyangu unizae jinsi watu wazaavyo wengine kwasababu mhenga alisema hivi,azaaye msichana huzaa pia na mvulana na tena azaaye mvulana huzaa pia na msichana.....”uk.419.

Utafiti huu unabainisha kuwa, katika utamaduni wa ndoa, kuposa na kuoa lugha ya misemo hutumika kusawiri utamaduni wa jamii. Kila msemu una maana yake na matumizi yake katika utamaduni wa mkerewe huku ujumbe ulio kusudiwa ukifikishwa kwa walengwa si hivyo tu pia hutoa mafunzo kwa walengwa.

4.3.7 Matumizi ya Methali

Methali ni usemi mfupi wa mapokeo unaodokeza kwa muhtasari fikra au mafunzo mazito yaliyotokana na tajriba (uzoefu wa maisha) ya jamii inayohusika. Katika utafiti huu, ilibainika kuwa msanii anatumia methali ambazo zimebeba utamaduni wa

Kikerewe katika riwaya yake. Methali husawiri falsafa, itikadi na mielekeo ya jamii. Tazama mifano ifuatayo ambayo inawasilisha baadhi ya methali zilizotumika katika riwaya teule.

- (i) “Maji yaingiapo mtumbwini hutaka kuwadhuru waliomo ndani yake” uk 357
- (ii) “Pale mzoga uwapo ndipo pale ndege tai na pungu hukutanika” uk 406
- (iii) “Mti huunyoosha wakati unapokuwa ukinepa bado na ukikomaa hautaki tena” uk435
- (iv) “Mfupi hapimii watu urefu wa maji ya ziwa” uk 451
- (v) Ujaliwapo pato la kitoweo shuruti udondokewe damu yake” uk454
- (vi) “Siri isiyokuwamo mwaminifu wako, utashtukia umekufaa” uk477

Mifano hiyo inadhihirisha kuwa msanii ametumia methali katika kusawiri utamaduni wa Kikerewe katika kazi yake ya fasihi.

4.3.8 Matumizi ya Lugha ya Picha

Lugha ya picha ni taswira ambazo humjia msomaji akilini anapoisoma kazi fulani ya kifasihi, picha hizo hujengwa kutokana na maelezo ya mwandishi au tamathali za usemi anazozitumia (Wamitira, 2010). Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii ametumia lugha ya picha katika ujenzi wa kazi yake ya fasihi. Mifano ifuatayo inadhihirisha hilo

- (i) “Bugonoka akaunyoosha mkono wake huku kiganja kikiwa chali yeye Kibuguma akaushika akauangalia” uk 176
- (ii) “Myombekere na Kagufwa walipofika kwenye makundi ya ng’ombe waliwakuta watu wengi wamewangojea pale pamoja na ng’ombe wao” uk 164
- (iii) “Bugonoka anapita na moto ukiwa katika majani pamoja na kuni za kuwashia alipofika karibu na nyumba kwa ghafula moto aliokuwa nao mkononi ukawaka akautupa upesi chini na majani” uk 56
- (iv) “Ng’ombe amaeanguka na shoka imemea kichwani” uk 129
- (v) “Kwa umbo alikua jitu kabisa tena mrefu pia alikwisha kuwa na mvi za kizee” uk 244

Mifano hiyo inadhihirisha kuwa msanii ametumia lugha ya picha kuwasawiri utamaduni wa Ukerewe katika kazi yake ya fasihi.

4.3.9 Hitimisho

Katika sura hii tumejadili vipengele vya lugha vilivyojitokeza katika riwya teule. Utafiti huu umebaini kuwa msanii ametumia vipengele vya lugha kusaiwiri utamaduni wa Kikerewe katika kazi yake ya fasihi. Aidha, matokeo haya yanadhihirisha kuwa kazi ya fasihi ni kioo cha utamaduni wa jamii iliyozaa

utamaduni huo. Msanii haendi nje ya jamii yake na husawiri utamaduni wake hili limedhihirishwa katika matumizi ya lugha na uteuzi wa maneno katika utunzi wa Anicent Kiteleza. Kwa hiyo, mwandishi ametumizi ya lugha yafuatayo; lugha ya mdokezo, Tashihisi, Tashihiha, Tanakali sauti, Takriri, uchanganyaji wa lugha, Lafudhi ya Kikerewe, misemo, methali na lugha ya picha.

4.4 Vipengele vya Utamaduni wa Kikerewe katika Riwaya Teule

Moja ya lengo mahususi la utafiti huu ilikuwa ni kubainisha vipengele vya utamaduni wa Kikerewe vinavyojitokeza katika riwaya teule. Utafiti huu ulibaini kuwa msanii anatumia vipengele vya utamaduni Kikerewe katika kuibua dhamira ya kazi yake ya fasihi. Data za utafiti huu zilionyesha kuwa, msanii anatumia fasihi kuibua utamaduni wa jamii ya Ukerewe na hivyo kutajirisha fasihi ya Kiswahili. Sehemu ifuatayo inajadili vipengele vilivyojitokeza katika riwaya teule;

4.4.1 Faini Wakati wa Ndoa

Utafiti huu ulibaini kuwa, kuna faini ambazo hutolewa wakati wa kumsindikiza bi harusi wanapoolewa. Kulingana na mila na desturi za Kikerewe Anicent Kiteleza anatumia riwaya hii kuwasilisha utamaduni kuwa bibi harusi husindikizwa na shangazi yake anapokuwa ameolewa kutoka kwao kwenda kwao na mume wake. Katika tukio hilo, shangazi huwa na kazi kubwa ya kumfunda kabla na wakati wa ndoa, shangazi ndiye humuongoza bibi harusi kwa kila jambo.

Wakerewe wana utamaduni wa bibi harusi au shangazi wa bibi harusi kugomea jambo mpaka wahusika watoe faini mtoaji faini huwa ni familia ya bwana harusi na bibi harusi hana budi kugoma kwani bila kufanya hivyo atakuwa ameudhalilisha

ukoo wake katika mila na desturi zao. Mtafiti amebaini matendo ya kugoma kwa nyakati tofauti tofauti kulikofanywa na bibi harusi pamoja na shangazi wa bibi harusi na kusababisha faini kutolewa na wahusika ni mila na desturi za wakerewe. Yafuatayo ni mazingira mbalimbali ambayo matendo ya kugoma yalifanyika wakati wa harusi ili kutimiza utamaduni huo.mila na desturi hii inadhihirika katika mfano ufatao kutoka katika riwaya teule.

"walipofika mtoni shangazi wa bibi harusi akamkalisha bi harusi miguuni mwake mpaka waoaji wakatoa faini ya jembe jipya ndipo wakaendelea na safari" uk.511

"basi walipofika penye mlango mkubwa wa mji, Munegera akarudi kusimama pale pamoja na bibi harusi wa waoaji...anatoa gharama ya usindikizaji wake wa bibi harusi... kwasababu mlangoni mwa mji huwa wakitupapo kitu chini,na ndipo wanamuingiza mjini. Myombekere akachukua jembe lile " akalitupa katikati ya njia hapo Munegera akamvusha bibi harusi"uk.512

Aidha wakati wa kula kwao na bwana harusi Bibi harusi anakataa kula mpaka gharama ya kula ilipotolewa ndipo akala. Rejea pale Myombekere alipopelekewa taarifa za bibi harusi kugoma kula alitoa sauti na kusema;

"....mwambie ale tu atafichuliwa ng'ombe jike mwenye rangi nyeusi"uk.315.

Katika kipindi hicho mifugo au vitu mbalimbali hutolewa kama gharama ama faini na vikapokelewa. Katika kizazi cha leo pesa hutumika pia kama faini au gharama utamaduni huu umuhimu wake ni kuonesha kwamba mwanamke ana gharama, anahitaji kutunzwa na pia kuonesha kuwa hakuolewa na kaya ya watu masikini.

Matokeo haya yanaonyesha uhalisia wa mila na desturi za wakerewe, kitendo cha kugoma kufanya jambo kwa wakerewe huongeza thamani ya bibi harusi, kwa sababu hulazimika kupewa kitu chenye thamani ili kuondoa mgomo, si hivyo tu lakini pia huonesha upendo katika familia anakoolewa bibi harusi kwani wakikataa kumtolea faini itaonesha kua hawampendi, pamoja na hayo hujenga heshima katika familia hiyo.

4.4.2 Ukarimu

Kaida ya ukarimu ni moja ya utamaduni wa kikerewe ambao unajitokeza katika riwaya teule. Katika riwaya hii, msanii anaibua utamaduni wa Wakerewe katika suala la ukarimu ambao huambatana na chakula. Katika jamii hii chakula huonekana kama ndiyo kigezo cha ukarimu ama uchoyo. Msanii anaonesha kuwa mgonjwa ndiye anapaswa kuulizwa apikiwe chakula gani na si mgeni. Endapo utamuuliza mgeni wako anataka chakula gani hii hutafsiriwa kama uchoyo na usipomuuliza na kumpikia tu hujenga tafsiri ya ukarimu. Hii inathibitishwa katika mfano ufuatao.

"watu huita tabia mbaya tena Kama ukiwa na tabia ya namna

ile Watakulaumu na kukuita jitu la ovyo, Mtu asiyetaka chakula chake kiliwe na watu wengine, mnyimaji tena mtu Yule atakayeuliza akipenda kujibu neno lake kwa hasira kwa sababu ya kuujuliza kwako ukipenda kumpikia anaweza kukujibu kwa adabu hivi hapana nimeshiba acha kusumbuka-"uk 385

Mfano huo unathibitisha kuwa katika suala la ulaji na ukarimu jamii ya Wakerewe wana mila na desturi zao. Mtu anapoulizwa kuhusu kupikiwa chakula hata kama hajala kitu hawezi kukubali. Kwa hiyo, utafiti huu ulibaini kuwa msanii anatumia utamaduni huu kuibua sahihi na isiyo sahihi katika jamii ya Kikerewe. Kwa maana

hiyo, tunaweza kuthibitisha kuwa riwaya hii inatumia utamaduni wa Kikerewe kutajirisha fasihi ya Kiswahili. Mfano mwingine unaothibitisha hoja hii ni:

"unaniuliza hivyo mimi ni mgonjwa?"uk 386 Ata nyamaza kimya au kusema nimeshiba.uk386

Mfano huo unaonesha kuwa katika jamii ya Wakerewe mtu anayepaswa kuulizwa kuhusu chakula ni mgonjwa na siyo mtu mwenye afya yake. Na endapo mtu mzima ataulizwa basi tafsiri yake huwa ni uchoyo.

Kutokana na mifano hiyo, utafiti huu ulibaini kuwa msanii wa riwaya teule anatumia utamaduni wa Kikerewe kuibua dhamira ya ukarimu na uchoyo na tafsiri yake katika jamii ya Ukerewe. Aidha, tunaona kuwa, utamaduni huu unatumika kama njia na nyenzo ya kutajirisha fasihi ya Kiswahili.

4.4.3 Wanawake wa Kupiga Magoti

Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii anaibua dhana ya magoti na heshima katika jamiii. Msanii anaonesha kuwa katika jamii ya ukerewe mwanamke hutakiwa kupiga magoti pale anapotoa ama kupokea kitu kwa mtu hasa anayemzidi umri. Katika uchunguzi wa riwaya teule, utafiti huu ulibaini kuwa, mhusika mwanamke amepewa adabu ya kupiga magoti wakati wa kutenga maji ya kunawa, chakula na kusalimia. Rejea dondoo ifuatayo;

"...Bugonoka alipofika karibu na miguu ya baba Yake akapiga

Magoti msichana aliekuwa karibu yake naye akapiga magoti

kwa heshima akampa kata ya maji ya kunywa....".uk 7

Dondoo hiyo inathibitisha hoja kwamba jamii ya ukerewe ina utamaduni wa kupiga magoti kuonesha heshima na adabu. Hii inaonesha kuwa, msanii anatumia utamaduni wa kikerewe kuibua dhamira ya heshima na adabu katika jamii kwa kuonesha ni matendo gani hutafsiriwa kama heshima ama adabu kwa jamii ya Ukerewe.

Utafiti huu ulibaini kuwa, mwanamke anapompa mtu maji hupiga magoti mpaka chini mpaka yule mtu atakapomaliza kama ni kunywa maji ndipo huinuka baada ya kurudishiwa chombo alichotea maji. Utamaduni huu ni tofauti kwa mwanamume ambaye kwa jamii hii huwa hapigi magoti. Kwa hiyo, hili linadhihirisha nafasi tofauti baina ya mwanamke na mwanaume katika jamii ya Wakerewe.

4.4.4 Ndoa, Uzazi na Kuzaa

Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii anatumia utamaduni wa Ukerewe kuibua suala la ndoa, uzazi na kuzaa. Katika jamii ya Wakerewe suala la ndoa si kwamba linahusisha tu wapenzi wapendanao bali ni suala la jamii nzima. Hii ina maana kwamba jamii ya mwanamume huamua ni mwanamke wa aina gani kijana aoe.

Utafiti huu uliabini kuwa, katika utamaduni wa Kikerewe suala la uzazi na kuzaa katika ndoa ni kitu muhimu sana. Jamii hii hutafsiri kuwa uzazi ni alama ya baraka kwa wanandoa na kuukosa uzazi ni alama ya mkosi na laana kwa ndoa hiyo na jamii yao kwa ujumla. Kukosa uzazi na kuzaa huondoa heshima katika jamii na ni aibu hasa kwa mwanamke. Kukosa mtoto kwa wanandoa ni laana ambayo huleta ugomvi na uadui mkubwa kwa jamii ya pande wa mwanaume na upande wa mwanamke. Ukweli huu unathibitishwa na mwandishi pale anapoonyesha wazazi wa Bi

Bugonoka wanapokwenda kumchukua mtoto wao kwa Myombekere na kurudi kwao, chanzo kikubwa kikiwa ni ugumba.

“.....Mtu mgumba katika nchi hii hana thamani, hufananishwa
na mbwa, naam na tena hana heshima ya
Sawa sawa miongoni mwa watu.....”Uk.364

“Kinachowapasa watu nchini mwetu humu mke wangu ni
Kuishi maisha marefu, kuoa, kuzaa na kula.....”UK 421

“Mnamuona Yule tasa azoeaye kukaa katika kundi la
Ndama maana yake mtu asiyezaa huzoeana na vijana
Wasio wa umri wake kwasababu kama wazazi
Wakiwa wanaongea pamoja maneno yao ya wazazi
Watupu, na kama wakimwona mtu mgumba anakuja
Karibu na kikao chao hapo utawaona wanakonyezana
Upesi na kusema mnong’ono hivi nyamazeni huyu tasa
Azoeaye kukaa katika kundi la ndama anakuja.....”uk. 364

Mifano katika dondoo hapo juu inadhihirisha kuwa, katika jamii ya Ukerewe kukosa mtoto huambatana na mwanamke na si mwanamume. Hii inadhihirisha kuwa kila chanzo cha matatizo katika jamii huwa ni mwanamke. Suala ambalo limejadiliwa na baadhi ya wataalamu kuhusu nafasi ya mwanamke katika jamii na namna anavyohusishwa na matatizo ya jamii (taz. Mutembei, 2010, Jilala, 2010/11). Tazama dondoo hili kutoka katika riwaya teule

“.....ni vizuri sana ndiyo ugumba nani anautaka hasa
Kabisa kwa upande wa wanawake ukifikiri kufa bure tu hivi Hivi
kweri na kutoweka, utakosa hata mtu wa kuweka maiti yako

kaburini,kufa kama mbwa na kuliwa na wanyama wakali kama watu
nchini humu hawamo,ee!hapo moyo wangu unanigutuka sana tena
sana’’.....uk 150

Dondoo hilo linaonesha kuwa, mwanamke ndiye chanzo cha tatizo la ugumba na
mwanamke ndiye hunyooshewa mikono familia inapokosa mtoto.

Msanii pia anatuonesha tatizo la ugumba katika jamii na thamani ya uzazi kwa
kuonyesha harakati za Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka za kusaka uzazi kwa
kila njia ili kuepuka laana katika jamii. Tazama dondoo lifuatalo;

“....Kulipokucha Myombekere akaenda kwa mganga

Kumjulisha jinsi mke wake alivyokwisha kurudi nyumbani

.....Myombekere akapata nafasi ya kueleza mganga

Kisa kilichomleta .....”uk 151-152

Dondoo hili linathibitisha jitihada za kutafuta uzazi ili kuondoa mkosi na laana
katika ndoa, na pia kuleta amani katika ndoa. Katika utamaduni wa Mkerewe
mwanaume yupo tayari kumuacha mke wake kwa sababu ya kutokuzaa.

4.4.5 Uchumba na Posa

Utafiti huu umebaini kuwa swala la uchumba kwa wakerewe ni pana na
kushughulikiwa na wazazi wa pande zote mbili. Wazazi wa upande wa kuume ndiyo
wana wajibu wa kumtafutia kijana wao binti wa kuoa na siyo mvulana mwenyewe
kujitafutia,vijana hawana uhuru wa kujiamulia wenyewe kuoa au kuolewa,wazazi
huhakikisha wamepata binti mzuri na mwenye tabia wanayoihitaji wazazi
wake.Wazazi wa Ukerewe ndiyo wenye kuamua kama mtoto wao amefikia umri wa

kuoa au kuolewa na hapo huanza kuliza wazazi wenzao kama wana binti anayefaa kuolewa na mtoto wao. Rejea dondoo hii;

“.....akapiga moyo wake konde na kuanza kuwauliza ya kama wana mabinti zao na yeye apate kumposea mtoto wake Ntulanalwo watu mashuhuri wale aliowauliza walifika kama watatu watano siku ile.....”Uk 406

Dondoo hilo linathibitisha kuwa, wazazi ndi huposea na kuwatafutia wachumba watoto wao. Aidha, utamaduni huu unaibua dhamira ya nafasi ya wazazi katika ndoa. Aidha, msanii anaonesha kuwa, ndoa katika jamii huwa na matabaka ya walionacho na wasionacho. Kila mtu huwa na hamu ya mwanae aoe kwenye familia yenye mali, mashuhuri na pia mwanamke huolewa kwa uchapakazi wake hususani katika kilimo. Tazama dondoo lifuatalo.

“.....nia ya wazazi wake hasa ilikuwa mtoto wao aoe mtoto wa mtu mashuhuri kabisa kabisa na pia anataka aoe mwanamke mzuri sana mwenye tabia njema na mwenye nguvu za kushika jembe sawasawa katika kilimo cha kila aina.....”uk 406-407.

Kabla ya kuanza posa wazazi wa mtoto wa kiume huwa tayari wameisha mfanyia upelelezi mtoto wao wa kiume ili kujua kama ana nguvu za kiume barabara au ni hanithi ili kuepuka aibu ya ugumba au siku ya harusi. Rejea Myombekere anapoulizana maswala na mke wake

“.....kama abakerebe watatukubalia kutupa mtoto wao wa kike na wakati wenyewe utakapowarudia na Yule mtoto wa kike akaja hapa,nayeye huyu Ntulanalwo akikosa kuwa mwanaume madhubuti hatafedhehesha

mbele ya watu?mtoto wa kiume kwetu sisi wanaume inafaa kumposea unamjua jinsi anayo mazoea ya kushirikiana na wasichana na kuwalete katika kijumba chake cha ujana yaani endaro na hata wawe ni Malaya si kitu au usikie kwa vijana wenzake wanakwambia kama hivi mtoto wako jana au juzi alipigana kisa.....walinyanganyana Malaya Yule akaae kwa Fulani hapo ndipo na wewe unaweza kuposa unachangamka na kusema kumbe nimezaa mtoto madhubuti.....”uk.421.

Utamaduni huu ndiyo utumiwa na wakerewe kujua kama kijana wao ana nguvu za kiume au la. Baada ya baba mzazi kufanikiwa kupata mchumba basi ndiye huenda kuposa na anapokubaliwa basi baba wa kijana wa kiume hutumwa aende kwa jamaa wote wa ukoo wa Wazazi wa msichana ili kujitambulisha na kuomba kibali cha binti yao kuolewa na kijana wao Rejea baba yake na binti anapomtuma Myombekere kupeleka posa katika ukoo.

“.....Na tena ndimi mwenyewe niliyekuambia ya kama utakaporudi kuja nitakutuma kuposa kwa watu wa ukoo wangu basi tangu leo utakwenda kuposa kwa watu wa ukoo wangu, basi alianza kumpangia na majina ya watu wote wa ukoo wake na nchi wakaamo.....utakapokwisha kuposa kwa hawa niliokutumapo leo urudi kuja hapa kunipa timamu, na mimi nijue jinsi jamaa hao wa ukoo wangu walivyokwambia ndipo tuone yale tutakayochagua ndani yake.....”uk 425.

Utafiti huu ulibaini kuwa, utamaduni wa kupeleka posa katika ukoo ni wa muhimu sana kwani bila kufanya hivyo huwezi kupewa ruhusa ya kumuoa binti yao. I

meelezwa kwamba lengo huwa ni kufahamiana kwa koo zinazotaka kuoza, si hivyo tu lakini husaidia kujua aina natabia za watu hawa. Kwa mfano:

“.....ni nyinyi hapa mnayetaka kumuoza binti wenu kwa Myombekere? yeye alipokwisha kuuliza vile sisi hapa na mke wangu tukaitikia hivi ndiyo yeye Myombekere huyo umsemae, anatabia gani? Hebu tueleze nasi tujue tusije tukamtupa mtoto wetu mahali pabaya.....” uk 477

Aidha, utafiti huu ulibaini kuwa utamaduni wa kuposa katika ukoo husadia kuepuka magonjwa ya kurithi na kuepusha kuoana kutoana ndugu kwa ndugu au kuvunja miiko ya kuoana. Rejea wakati Myombekere anatafuta binti wa kuoa kijana wake kwa wazee aliambiwa na mzee mmoja kuwa:

“...Wewe na sisi ni mwiko kuoana sababu ukoo wetu na ukoo wenu hatuwezi kuoana, hata na sadaka ya mitambiko yenu hatuwezi kula sote pamoja sababu ni mwiko wetu...” uk 406.

Dondoo hiyo pia inaonesha mila na desturi zinavyofanyika pale ambapo posa inapokubaliwa katika ukoo wote basi huambiwa kupeleka pazia na pombe kwa ajili ya kuziba uchumba kwa wazazi wa binti ili kuzuia mtu mwingine asipose hapo tena (kishika uchumba). Hili huambatana na sherehe fupi ambayo hufanywa na mzazi wa bwana harusi mtarajiwa akiwa amesindikizwa na rafiki zake wachache, Tazama dondoo hii katika sura ya 32.

“...Myombekere anapeleka Timamu ya posa yake na anapeleka pazia na pombe ya kishika uchumba kwa kalibata...” uk 475

“.....nenda uniletee mitungu minne ya pombe ya ndizi.....yaani
za kushika uchumba maneno yote yaishe...”uk 479

4.4.6 Pombe

Utafiti huu ulibaini kuwa, miongoni mwa starehe za wakerewe ni unywaji wa pombe ya ndizi na gongo kwa mtayarishaji wa pombe inapokuwa imeiva nguo wa kwanza wa pombe hiyo hupewa mzee aonje kabla ya kuwapa wateja ama watu wengine. Rejea dondoo hii;

“Basi kwakufuata mila mgao wa kwanza ule wakampa mzee mmoja aliyekuwapo akainywa.....”uk 29.

Mfano huu unadhihirisha kuwa, pia wakati wa kunywa pombe ya kununua au katika sherehe Yule mtoaji au mgawaji wa pombe hana budi kuionja kwanza mbele ya wateja au wageni kabla ya wao kuanza kunywa. Rejea dondoo hii anaposema; .

“Kunywa kwanza kidogo ndipo unipe au labda unaogopa usife.....lubona alipokwisha kumpa mama yake ile pombe ya ulogo (pombe ya kuondoa uchawi/sumu) kama ilivyo desturi na hasa mila ya Abakerebe wote basi hapo ndipo akaanza kugawa pombe.....”uk 29.

Dondoo hii inadhihirisha kuwa, jamii ya Wakerewe wanautamaduni wa kuwekeana sumu kwenye pombe. Kwa hiyo, kufanya hivi ni kuogopa kuweka sumu au uchawi kwenye pombe.

4.4.7 Imani ya Uganga na Ushirikina

Utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Wakerewe wanaamini nguvu za uganga na ushirikina. Mganga anaonekana kuwa ni jicho na kinga ya Wakerewe hivyo kuwa ni

kimbilio la wakerewe hadi sasa (Madumulla, 1988). Utafiti huu umegundua kuwa, imani ya uganga na tiba asilia inadhihirishwa na tukio la kupatikana kwa mtoto Ntulanalwo ambaye anapatikana baada ya Myombekere na Bugonoka kwenda kwa mganga kutafuta uzazi baada ya kukosa mtoto katika ndoa yao kwa muda mrefu. Hili linathibitishwa na pale mwandishi anaposema; “Myombekere anamsaidia mke wake kutafuta uzazi kwa abafumu (waganga)” UK.149.

Aidha, mfano mwingine wa imani ya uganga na tiba asilia katika jamii ya Wakerewe inathibitishwa na pale Ntulanalwo alipougua magonjwa ya utotoni wazazi wake walikwenda kupiga ramli kwa mganga Bihemo. Rejea dondoo hii;

"Myombekere akatia mtama katika kibuyu akatoa mate mdomoni mwa mtoto akayatumbukizia ndani ya kibuyu akaenda kupigisha ramli kwa mganga..." uk.348.

Aidha, katika dondoo hapa chini linatuonesha kuwa mganga ana uwezo wa kuona matatizo ya mgonjwa;

"Mtoto kinachompa kuugua ni vitu alivyokuwa anavaa babu yake akiwa bado hai, mwenye jina hilo ulilompa mwanao ndiyo sango kubwa akalinga la kuvaa mkononi na kitu kama kengele, akazugo basi nenda umutafutie vitu hivyo upesi..."uk.348.

Katika uchunguzi wa kiuchambuzi wa riwaya hii ilidhihirika kuwa, mganga alimponesha huyo mtoto na kujenga imani ya familia hiyo kuhusu umashuhuri wa mganga huyo na uwezo wake katika kubaini magonjwa na kutibu. Hii inathibitika pale ambapo mwandishi anasema “mtoto wao huyo alipokwisha kupona Bihemo

ndiye akahesabu kama amekuwa mganga wao wa ugonjwa ule wa watoto” uk.351. Aidha, uthibitisho mwingine kuhusu imani ya uganga na tiba unajitokeza pale Myombekere alipougua, ndugu zake walikwenda kupiga ramli kwa mganga.

"...Walitwaa mtama wakautia katika kibuyu kidogo ili wapate kwenda kwa mganga kupigisha ramli wapate kujua sababu hasa iliyomletea Myombekere ugonjwa huo..."uk538. Baada ya ramli mganga anawaeleza kuwa mgonjwa wao alipigwa vibaya na wachawi wakati alipokuwa migombani katika kazi zake za kilimo na akawaambia hataweza kupona na ndivyo ilivyotokea kweli hakupona.

Utamaduni wa uganga, tiba na uchawi unajidhihirisha katika kipindi cha mwaka ambao palitokea baa kubwa la ndege wengi sana wenye kula mtama wa mawe. Mwandishi anatuonesha kuwa, wanaume walimwendea jumbe ili awalettee mganga wa ndege waharibifu aitwaye kahwerera.

Mganga anakuja na kutengeneza dawa na ndege waharibifu wanakomeshwa na alipofanikisha hilo mganga huyo anasifiwa.

"...huyu ndiye mganga wa ndege kwelikweli tena madhubuti sana, hakuna mwingine wa kulingana naye...ndege hawa amewakomesha....uk272.

Data hizo zinadhihirisha kuwa, Wakerewe wana imani kubwa na waganga pamoja na dawa asili mpaka wanadiriki kusema:

"...miti shamba haidharauliwi atakaye idharau hizo miti shamba ajidharau mwenyewe..."uk378.

Data za utafiti huu zinadhihirisha kuwa, dawa asili zina uhasi na uchanya. Hii ina maana kuwa, hazitumiki kwa ajili ya tiba tu bali hutumika kwa lengo la kulogana na kuuana. Kwa mujibu wa utafiti, data zilionesha kuwa katika utamaduni wa Wakerewe kila kifo kina sababu na sababu yake ni uchawi. Rejea rugonjwa hadi vifo vya mtemi na myombekere vina mkono wa mtu.

4.4.8 Ugomvi na Kufarakana kwa Wanandoa

Utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Wakerewe kuna suala la ndoa na pia kuna kaida ambazo huongoza jamii hizo pindi wana ndoa wanaposhindwa kuelewana ama kugombana na kufarakana. Utafiti huu ulibaini kuwa, pindi Mwanamke anapokosana na mume wake hurudi nyumbani ama wazazi wake huja kumchukua. Hoja hii inathibitishwa na kitendo cha Bi. Bugonoka kuchukuliwa na wazazi wake.

Kulingana na mila na desturi za wakerewe mwanamke hawezi kurudi kwa mume wake mpaka mwanaume amfuata kwao na kuomba radhi ukweni. Inapobainika kuwa, mwanaume ndiye mwenye makosa basi huambiwa kutoa faini ya pombe, mbuzi, ng'ombe au kurudishiwa mahali aliyotoa kulingana na ukubwa wa kosa. Rejea Myombekere alipomfuata mke wake kwao.

“.....baba mkwe kilichonileta hapa miguuni mwako,nimekuja kukuomba radhi unipe mke wangu niende naye”...uk.15.

Kwa wakerewe kosa la kutozaa ni kubwa sana, kosa hili linaweza kusababisha mahari kurudishwa, rejea mazungumzo ya baba mkwe wake na myombekere wakati amemfuata mke wake kwao.

“.....ningekwisha kumleta kwako kufanya shauri la kukurudishia mahari yako uliyotoa, lakini ukijaliwa kurudi salama hapo ndipo utaniona ghafla nikija naye pamoja na mali zote za mahari uliyotoa....uk.16.

Hivyo basi ili Myombekere aweze kumchukua mke wake anapewa faini na mkwe wake ya kuleta pombe, rejea Myombekere anaposema.

“....ndiyo wamezidi kumkatalia lakini leo wamenipa maneno ya matumaini kama haya; Baba mkwe ameniambia ati adhabu ya makosa ya jamaa zangu na yangu kwajumla ni kulipa mitungi sita ya pombe ya ndizi na siku nitakapo ipeleka pombe hiyo ndiyo itakuwa siku ya kuja na mke wangu’...uk.66.

Utamaduni huu wa jamii ya Wakerewe husaidia kuwepo kwa nidhamu katika ndoa na kutomnyanyasa mwanamke kwakutumia mfumo dume kwakuogopa kupewa adhabu mara tu mwanamke atakapo kwenda kwao. Utamaduni wa aina hii ni mzuri kwa kizazi cha leo kwani makosa ya ndoa humalizwa ndani kwa ndani na wazazi badala ya kupeleka mahakamani ambako wakati mwingine huleta uzalilishaji.

4.4.9 Majina

Utafiti huu ulibaini kuwa, jamii ya Wakerewe kama ilivyo jamii zingine za Kiafrika hutoa majina kulingana na mila na desturi za jamii zao. Aidha, majina hayo hueleweka na huwa na maana ndani ya jamii. Wamitila (2010) anaeleza kuwa majina haya yanaweza kuhusiana na tabia, maisha, matabaka, mitazamo, elimu, matukio, dhamira, dhamira na ujumbe. Mtafiti anakubaliana na sifa hizi za majina ya majazi lakini pia majina ya sifa, kazi, mafumbo, misemo na vipindi vya kuzaliwa yamebainishwa katika riwaya teule. Hivyo basi, majina yaliyotumika katika riwaya

teule yana sifa hizo, hii ni katika kuendeleza utamaduni wa mkerewe, mtafiti amebaini kuwa majina ya utamaduni au ya ukoo ndiyo huwa majina ya nyumbani kwa wakerewe. Mtafiti amebaini Majina ya utamaduni kama ifuatavyo:

- (i) Myombekere:- Hili ni jina la sifa, Jina hili kwa mkerewe linamaana ya mjenga mji, hupewa mtu mwenye sifa ya Uvumilivu katika kujenga mji wenye heshima ya ndoa na watoto.
- (ii) Bugonoka:-Jina hili lina maana ya msichana mzuri, mrembo, na mwenye mwili uliojaa, hivyo usawiri. Uzuri wa mtoto wa kike, hili ni jina la sifa.
- (iii) Ntulanalwo:-Jina hili kwa wakerewe lina maana ya kwamba mauti tunaishi nayo kila siku hivyo wakati wowote binadamu ni marehemu, hili ni jina linalo toa ujumbe.
- (iv) Bulihwali:-Jina hili huitwa mtoto ambaye mzazi/wazazi wake kwa muda mrefu wana huzuni katika Maisha yao, hivyo jina hili linauliza swali kuwa huzuni itakwisha lini duniani?Hili ni jina linalo husiana na maisha.
- (v) Kanwaketa:-Jina hili lina muunganiko wa maneno mawili yaani kanwa (mdomoni) na Keta (huuwa) hivyo lina maana kwamba maneno yamtokayo mtu mdomoni mwake. Yanaweza kumsababishia chuki, mjadala mkubwa katika jamii, au kifo, hili jina la matukio.
- (vi) Kagufya:- Jina hili lina maana ya (kimfupa) yaani hupewa mtoto aliyezaliwa amekonda hadi Mifupa inaonekana, hili ni jina la dhamira.
- (vii) Mfwanabwo:-Jina hili linatokana na msemu lina maana kwamba mtu mwema hufa na wema wake.
- (viii) Barongo:-Hili ni jina linalotokana na tukio la mama mjamzito kujifungua watoto wawili (mapacha) mwanamke wa aina hii wakerewe humuita Barongo.

- (ix) Nkwanzi:-Hili ni jina la sifa,jina hili lina maana ya shanga, hivyo mwanamke maarufu mwenye sifa Ya uhodari wa kutengeneza shanga hupewa jina hili na kwavile ni majina,hurithiwa basi Unaweza kukutana na mwanamke anaitwa jina hili wakati hana sifa yoyote ya Kutengeza shanga.
- (x) Nanzala:-Hili ni jina la kazi, jina hili lina maana ya kuzalisha hivyo mwanamke ambaye ni mkunga Mahiri hupewa jina hili, katika riwaya hii Nanzala ndiye aliyeitwa kwa ajili ya kumsaidia Bugonoka kujifungua salama.
- (xi) Bazaraki:-Hili ni jina la tabia, huitwa wanawake waliozaa watoto wengi lakini kati ya watoto hao Hakuna hata mmoja mwenye tabia nzuri na mwenye msaada kwa wazazi wake Jina Bazaraki ni jina linalouliza swali kwamba mzazi amezaa watu gani?
- (xii) Kamuhanda:-Hili ni jina la tukio la kumzaa mtoto njiani, hivyo mtoto anaye zaliwa njiani huitwa Kamuhanda kwamaana ya njiani.
- (xiii) Namiti:-Hili ni jina linalo tokana na sifa ya kuzaliwa kwa mtoto anayeitwa Namiti,jina hili huitwa Mtoto wa jinsi ya kike aliye patikana baada ya mama yake kunywa dawa za miti shamba(Namiti).
- (xiv) Tilumanywa:- Hili ni jina la fumbo likiwa na maana ya kifo hakitabiriki, huitwa watoto wa kiume.
- (xv) Mbonabibi:- Hili ni jina la hali ya maisha likiwa na maana muona mabaya maishani, huitwa mtoto Wa kike.

Utafiti huu ulibaini kuwa, majina yanyotumika katika jamii ya Ukerewe yanasawiri maana ya kiutamaduni ya jamii hiyo. Majina haya huwezi kuyapata sehemu nyingine isipokuwa ni kwa wakerewe tu na yana umuhimu wa kuwatambulisha wakerewe.

4.4.10 Heshima ya Wakwe

Utafiti huu ulibaini kuwa, jamii ya Wakerewe wana utamaduni unaoongoza mila na desturi katika jamii hiyo kuhusu mkwe kwa mwanamke na mwanamume. Katika jamii hii mwanamke humpa mama mkwe heshima kubwa zaidi napengine kuliko hata baba mkwe. Rejea wakati Namwero na mke wake Nkwanzu walipokwenda kwa mkwe wao myombekere kumchukua mtoto wao wakati walipofika ilitokea hivi;

“Myombekere alipotupa macho yake Mlangoni mwa mji wake akaona ya Kuwa alikuwa mkwe wake aliponyoosha Mguu wake kwenda kumkaribisha mgeni,na alipoangaza macho yake akaona Kumbe kulikuwa na mama mkwe Pia,hima akarudi nyuma na Kurudi na kugeuka upesi sana ili asionane nae uso kwa uso,na Mama mkwe naye akasimama palepale Langoni mwa mji mara hiyo Myombekere Akamuita mke wake aliyekuwa nyumbani.....njoo na viti uwapokee wageni silaha....”uk 3.

Dondoo hiyo inatuonesha kuwa, sababu ya kumwita mke wake kwa haraka aje ni kwa sababu hapaswi kukaribiana na mama mkwe wake na wala kumshika mkono wakati anapokea mizigo yao,pili ni kwa sababu hapaswi kuparamiana na mama mkwe wake rejea mwandishi anaposema.

“.....katika mila za abakerebe (wakerewe) Wote wakwe hukimbiana daima,mama mkwe humkimbia mkwe wake,kadhalika Mkwe naye humkumbia mama mkwe wake. Na hivyo ndiyo heshima katika ukerewe nzima”uk 4.

Hivyo basi kama mama mkwe asingekuwepo, myombekere isingekuwa shida kuja kumpokea baba mkwe wake. Pia tunamuona Bugonoka anamwambia mama yake kuwa aingie mjini maana mkwe wake amekwisha kujibanza pale alipokuwa

anakaushia nyama. Utamaduni huu ni muhimu kwa kizazi cha leo ili kuendeleza miri na desturi za makabila yao kwa wakwe kuwaheshimu mama mkwe zao na baba mkwe wao kulingana na tamaduni za makabila yao. Utamaduni huu unajenga dhamira ya utii, heshima, nidhamu, na kumpa thamani mama mkwe na baba mkwe ambao wamezaa mke kwani bila yeye usingempata mke, lakini pia utamaduni huu unajenga dhamira ya utii, heshima, na nidhamu kwa mtoto na wazazi ili kuepuka kutomkosea mzazi. Si hivyo tu utamaduni huu una dhamira ya kuthamini wazazi wa mke kwa kuzaa, kulea, kutunza na kumuhudumia kwa kumpa mahitaji ya msingi mpaka kufikia siku ulipomuoa.

4.4.11 Salamu

Wanawake husalimia wanaume wote kwa kupiga magoti hadi chini isipokuwa kwa shemeji zake tu, pia husalimia wanawake wenzake wanaomzidi umri wote kwa kupiga magoti hadi chini isipokuwa kwa wale wanaomwita mama, bibi au shangazi.

Rejea maelezo yafuatayo:

"Bugonoka alipofika karibu na baba yake anapiga mafuti kwa heshima sana akampa kwa mikono miwili" uk4.

Hivyo utaona kwamba mila na desturi za wakerewe ni wanawake kusalimia kwa kupiga magoti hadi chini, kwa wanaume hawana utamaduni wa kupiga magotijisipokuwa wao husalimia mama mkwe wake kwa kuchuchumaa. Pia imeelezwa kwamba kuna salamu maalumu inayotumika kusalimia kwa watu ambao hawajaonana kwa muda mrefu kwa zaidi ya mwaka mmoja na kuendelea, rejea wakati Bugonoka anasalimiana na baba yake pamoja na Myombekere;

Bugonoka(ke) malama (amani)

Baba yake (me) mangu (iwe nawe)

Myombekere(me) kampire sumalama (amani)

Baba mkwe(me) tangunu (iwe nawe) uk 4.

Hii ni salamu maalumu inayotumika kusaliamiana kwa watu ambao hawajaonana kwa muda mrefu. Katika utamaduni huu wa salamu, imeelezwa kuwa mkwe hawezi kumsalimia mama mkwe wake kwa karibu (ana kwa ana)rejea Myombekere wakati anakwenda kumsalimia mama mkwe wake:

"... (akajiambaza ukutani kwa adabu ya mila ya nchi hii ili asipate

Kuonana na mama mkwe wake uso kwa uso...alipokwisha Kuchutama

ndipo akanwamkia mama mkwe wake kwa sauti ya Unyenyekevu...

lakini bila ya kuonana jicho kwa jicho Walikuwa wakisikilizana kwa

sauti zao kuonana machoni hapana...."uk 5.

Hivyo basi maelezo haya ni ushahidi tosha kwamba mama mkwe huko ukerewe anapewa heshima ya pekee ukilinganisha na baba mkwe.utamaduni huu katika kizazi cha leo unaumuhimu kwa sababu katika jamii ya watanzania hakuna ukabila hivyo vijana wa leo wanaweza kujikuta wameposa na kuoa kwa wakerewe hivyo ni vyema wakaufahamu vyema utamaduni huu wa salamu na namna ya kumpa mama mkwe heshima ya pekee. Hivyo basi mtafiti amebaini kwamba utamaduni huu unajenga dhamira ya kumpa heshima na nidhamu mama na baba mkwe,

4.4.12 Radi

Utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Wakerewe huamini kuwa radi haiwezi kuua au kumdhuru mtu hivihivi bila sababu, wanaamini kuwa radi hutumwa kuleta madhara kwa watu wabaya kama vile wezi, chuki kati ya mtu na mtu hii huweza kusababisha mmoja kati yao kwenda kutafuta radi kwa waganga wa jadi na kuituma kwenda kumdhuru adui au mbaya wake, rejea wakati Myombekere amejikinga mvua wakati wa safari ya kwenda kwa baba mkwe wake kuomba radhi, radi ilipiga katika mji huo na kuleta madhara kwani ilisababisha vifo vya ng'ombe watatu, lawama zinamwendea myombekere aliyekwenda hapo wakati wa mvua. Rejea maelezo haya;

“.....dubwana hili lililo jikinga mvua hapa ndilo jizi yamezoea kuiba vitu vya watu kila mara, afadhali jizihili lenyewe ndilo lingepigwa na radi kama hii kuliko kuangamiza ng'ombe zetu namna hii...”uk.42.

Hivyo radi kwa wakerewe hutumiwa kama silaha, kulipa kisasi kwa kupiga watu wabaya waliowakosea katika jamii ya wakerewe. Kizazi cha leo kinapaswa kujifunza na kuelewa utamaduni wa kila kabila. Utamaduni huu umejenga dhamira ya imani katika jamii, mkerewe huamini kua radi haiwezi kuua mfugo au binadamu bila kutumwa na mtu mbaya au bila sababu. Hii ni hali halisi katika jamii zetu nyingi kuamini kuwa radi hutumwa na waganga wa jadi ili kuleta madhara, kisayansi imani hii inakataa.

4.4.13 Kanuni za Tendo la Ndoa kwa Maharusi

Utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Wakerewe kuna kanunu na kaida ya matendo ya ndoa kulingana na mila na desturi zao. Wakati ndoa inapofanyika, mila

na desturi za Wakerewe huwataka maharusi wafikapo nyumbani kutenda tendo la ndoa ili kuithibitishia jamii kuwa bwana harusi ni mwanaume kweli siyo hanithi analiweza tendo la ndoa. Rejea dondoo hii;

“..... wakati uleule tu wakamwita Ntulanalwo aende kutenda kanuni za ndoa ziitwazo kuruma (kuuma)” uk 513.

Dondoo hii inathibitisha kuwa, jamii ya Wakerewe wana kanuni zao katika suala la ndoa. Kanuni hizi huambatana na mtu ambaye huwa chumbani kama shahidi wa tendo hilo ambaye huitwa “endumya” akiwa karibu baada ya tendo kukamilika shahidi husogea kitandani kuhakiki kwa bi harusi kama bwana harusi ameweza tendo la ndoa, na baada ya kuhakiki hutoka nje na kutoa taarifa kwa kupiga vigelegele na baadaye watu humwitikia kwa vigelegele na shangwe na ndipo watu huruhusiwa kula na kunywa. Rejea dondoo hii:

“Walipokwisha kutenda kanuni zao za kuruma ndipo waoaji wa miji mingine wakaondoka kwenda kwao kulala.....” Uk 513

“.....kulipokucha wakati wa alfajiri.... Bugonoka na Barongo na dada zake Ntulanalwo kwa upande wa umama wakaamka kwenda kumuuliza Ntulanalwa hivi, Ntulanalwo hivi mtaoga? ama vipi hapo, yeye Ntulanalwo akawajibu hivi ndio, hapo wale wakafahamu vizuri kwamba ndoa yao imekuwa timamu kabisa hapo mama yake Ntulanalwo akaenda anayashikilia mdomoni akafika kwa Myombekere akamweleza habari hizo njema.....” uk 516.

“ dada yake Yule mtumishi wa maharusi ... akaja akawamwagia mkojo wa ng’ombe miguumi .... Ndipo msindikizaji akamuogesha....”Uk 517.

Utamaduni huu hulenga kumthibitisha kama ni mzima hivyo likitikea tatizo la kuzaa liwe la mwanamke, mtafiti anaona kwamba uthibitisho huu unauwezekano wakutoa majibu ya uongo kwani suala la kutozaa lina sababu mbalimbali na sio hiyo moja tu. Hivyo basi utamaduni huu unajenga dhamira ya malezi na matunzo bora kwa watoto na pia kuondoa shaka kwa bwana harusi kua ni hanithi pale ambapo mwanamke anapoonekana kutokuzaa.

4.4.14 Kifo

Kwa mkerewe hakuna kifo kisicho na mchawi au muuwaji huu ni utamaduni uliokwishaengeka, hivyo kifo kinapotokea utasikia wanauliza nani kamuuu, katika riwaya teule hili linajitokeza rejea kifo cha mfalme (omukama)

“....aliyemuua (aliyemuloga) mfalme ni mtu apendaye kutawala na mtu wa ukoo wa abakama (omusiranga) aliyekwisha kuteuliwa na halmashauri..... mfalme ameuawa na ndugu yake Fulani....) uk 342.

Hivyo mtafiti amebaini kuwa wakerewe wengi hawaamini kuwa kifo hutokana na mapenzi ya Mungu bali hutokana na mapenzi ya mwanadamu. Utamaduni wa kifo pia unatofautiana kati ya raia wa kawaida na mfalme. Mtafiti amebaini kuwa kifo cha mfalme wananchi, ndugu na jamaa hawalii bali hupigwa ngoma tu kwa mkono mmoja ni marufuku kumlilia mfalme.

“....tena ngoma huipigia kwa mti mmoja tu kwa mkono mmoja, kama wakulia ukishindwa anapigia mkono wa kushoto hiyo ndiyo inalilia maiti ya Omukama (mfalme) aliyekufa....”uk 343.

Mazishi ya mfalme huzikwa eneo maalumu

“....maiti imechukuliwa katika mtumbwi wa mti wa mvule na wanaipeleka mazikoni mwa abakama (wafalme) chini ya mlima uitwao kitale maana ndipo mazikoni mwao tangu jadi.....”uk.343.

Mtafiti amebaini kuwa eneo hili la kitale ni kweli lipo na makaburi ya wafalme hao bado yapo. Utamaduni huu unajenga dhamira ya imani potofu katika jamii, kwa jamii kujumuisha kwamba kila kifo kina mkono wa mtu. Vilevile utamaduni huu unajenga dhamira ya matabaka katika jamii, hali hii inajionyesha wazi kati ya mazishi ya mtu wa kawaida na mazishi ya mfalme. Hii ni hali halisi iliyopo katika jamii zetu zinaishi kwa matabaka, tabaka la walionacho na wasionacho.

4.4.15 Mahusiano ya Kijamii

Utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Ukerewe mahusiano ya kijamii huambatana na mila na desturi za jamii hiyo. Kwa mfano, mtu anapoenda safari ama ugenini kutembelea ndugu au jamaa endapo atabeba zawadi, ni mwiko chombo kilichobebea zawadi kurudi Tupu. Ni mwiko kwa mkerewe chombo alichobebea zawadi wakati anakwenda ugenini wakati wa kurudi kirudi tupu. Rejea maelezo yafuatayo;

“....walipotaka kuondoka mjini mwa kalibata na kurudi kwao wakawapa kibuyu kidogo kirefurefu kilichokuwa na mafuta ya samuli...wakawapa zawadi ya nyama iliyopikwa katika chungu kimoja na sonzo kubwa lililojazwa unga...”uk.525.

Mtafiti amebaini kwamba utamaduni huu unalenga kujenga dhamira ya ukarimu na ushirikiano katika jamii.

4.4.16 Kuoa na Kuolewa

Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii anaonesha utamaduni wa Wakerewe katika suala la kuoa na kuolewa. Kulingana na mila na desturi za wakerewe hairuhusu kuoa ama kuolewa ujombani na pia kuoa kabila la watani wa Wakerewe kwa mfano Wahaya na Wajaruo. Kwa hiyo, mila na desturi haziruhusu watu hawa kuoana hii ni pamoja na utani kati ya koo na koo. Rejea Myombekere wakati amekwenda kuomba radhi ukweni wakati anarudi kwake anakutana na mwanamke mmoja ambaye pia alisha achika kwa mume wake kwa kosa hilo hilo la kutozaa, katika mazungumzo yao ya kutongozana ili kama atakubali waoane katika kutambulishana koo zao myombekere anabaini kuwa kuna kipingamizi cha kuoana hata kama mwanamke angekuwa tayari. Rejea dondoo ifuatayo:

“....walipokwisha kusema hayo na kuona wazi kipingamizi cha kuoana, yaani mwiko mkubwa sana kwa abakerebe walipeana kwaheri mwingine akaenda kwao na mwingine kwake....” Uk 222.

“.....imekuwa haramu kabisa kwasababu ukoo wa mume wake huo ndiyo watani watu hasa.....ule ugonjwa wa olugurwe hapana hashu! Ujitupe motoni nawe unajua utaungua hiyo haifai kabisa,” uk 22.

Msanii kwa kutumia kazi ya fasihi anatubainishia kuwa, Wakerewe wanaamini kuwa ukioa au ukiolewa na mtani wako utaungua ugonjwa uitwao olugurwe (utani) kwao ugonjwa huu hauna tiba.

4.4.17 Mlo na Ulaji

Utafiti huu ulibaini kuwa, msanii anawasilisha utamaduni wa Wakerewe katika mlo na ulaji. Katika mila na desturi za Wakerewe wanawake hula peke yao na wanaume

peke yao pia mkwe hawezi kula na baba mkwe kwenye meza moja ukweli huu unabainishwa na Myombekere alipokwenda ukweni alikula na shemeji yake lweganwa na baba mkwe alitengewa chakula peke yake. Rejea dondoo ifuatayo;

“...Bugonoka ...akatia unga ndani na kusonga ugali ulipokuwa tayari akauipua na kuugawa sehemu mbalimbali ule wa wanawake akautia katika kikapu kidogo,wa baba mji nao akauweka mbali sababu hiyo si desturi ya abakerebe(wakerewe) mtu kula pamoja na mkwe wake na ule wa mume wake na shemejiye...”uk 55.

Katika riwaya hii, msanii pia anaonesha kuwa kwa wakerewe mkwe hawezi kula na baba mkwe wake meza moja, hutengewa chakula chake na kula na shemeji zake wa kiume au watoto wa kiume waliopo. Rejea Myombekere alipokwenda kuomba radhi ukweni walipoivisha chakula walimtengea chakula chake na baba mji akatengewa peke yake. Tazama dondoo lifuatalo;

“.....basi Myombekere akakaa mle pamoja na shemeji yake mdogo wa kiume Bugonoka akawaletea maji ya kunawa mikono....wakanawa ndipo akawaandalia chakula..”uk13.

Aidha, katika utafiti huu inaonesha kuwa utamaduni wa mlo na ulaji huambatana na adabu na heshima katika jamii.

4.4.18 Miiko katika Jamii ya Wakerewe

Kamusi ya Kiswahili sanifu TUKI (2013) inaeleza kuwa mwiko ni jambo ambalo mtu hawezi kulitenda kwa sababu ya imani, mazoea au tabia. Katika utafiti huu

ilibainika kuwa, katika jamii ya Ukerewe kuna miiko ambayo inakazia utaamaduni wa Kikerewe.

Kwa mfano katika mila na desturi za wakerewe ni mwiko kumuua nyoka aina ya chatu, wanaamini kuwa wakimuua watapata balaaa mbalimbali kwa muuwaji mwenyewe na kizazi chake. Rejea wakati Myombekere na majirani zake walipopeleka pombe ya adhabu ukweni waliamua kuoga mtoni, wakati wanaendelea kuoga walimuona chatu mkubwa lakini wanaume waliokuwa nao hawakuweza kufanya lolote kwa kuwa kumuua chatu ni mwiko mkubwa (uk 87).

Uthibitisho wa mwiko huu katika mila za Wakerewe tunaupata pia katika maelezo ya Bugonoga anapomwambia Myombekere;

“Wewe huogopi balaa kwa siku za usoni?...azoeaye kuuwa nyoka hupatwa na balaa... hata mimi nayasema tu siwezi kuvunja kanuni ya watu wote..” uk 144-145.

Mwiko mwingine katika jamii ya Wakerewe ni katika vyakula. Katika utafiti huu ilibainika kuwa, wanawake wa Ukerewe ni mwiko kula samaki aina ya kambarembamba na mbete. Samaki wa aina hii huwa ni maalumu kwa wanaume tu amabo ndiyo huruhusiwa kula smaaki hawa. Rejea Bi.Bugonoka anapopewa aina hiyo ya samaki na jirani yake ampelekee zawadi Myombekere, anasema;

“...ahsante sana kwa ukarimu wake kwa kunipa samaki mnono... apendwaye na wanaume, na wanawake kama hakuna kitoweo husaga mtama...na kusonga ugali huku wakinung'unika kwa sababu wao hawamtumii ...”uk 89.

Vile vile utafiti huu ulibaini kuwa katika jamii ya Wakerewe, wanawake ni mwiko kula Mbuzi na Kondoo. Rejea Myombekere anapoulizwa:

“...Bugonoka wako huwa anakula kambaremamba, na mbete na mbuzi na kondoo?...Ee! hivyo hapana....” Uk 412.

Vile vile utafiti huu ulibaini kuwa, katika jamii ya Wakerewe ndege aitwaye mbayuwayu (ndege) mlaji wake hutakiwa kumla huku anakimbiakimbia la sivyo atapata wenda wazimu (uk 388). Hii inadhihirishwa pale ambapo Ntulanalwo anamula ndege huyo huku anakimbia. Vile vile imeelezwa kwamba, si ruhusa kumnyonyoa ndege manyoya ya kichwani kwa sababu anayefanya hivyo atapoteza nywele zake na kuwa na kipara cha daima (uk389). Mwiko mwingine ni pale mtu anapoumwa na nyoka aina ya swila wa majini akikuuma ndani ya maji ni mwiko kutoka nje ya maji sharti ubaki humo humo majini hadi mganga afike la sivyo mara utokapo utapata uchungu mwili mzima na utakufa hapohapo (uk 450-451).

4.5 Hitimisho

Sura hii kwa ujumla wake imejadili kuhusu data za utafiti huu kama zilivyojidhihirsha kutokana na malengo mahususi ya utafiti huu. Katika sura hii imejadiliwa kuwa data za utafiti huu zinadhihirisha kuwa msanii wa riwaya teule ametumia vipengeke vya lugha katika kuwasilisha utamaduni wa jamii ya Ukerewe. Vipengele vya lugha vimetumika kisanii ili kujenga dhamira yaliyokusudiwa na utafiti huu kwa hiyo msanii ametumia Utafiti huu umebaini kuwa msanii ametumia vipengele vya lugha kusaiwiri utamaduni wa Kikerewe katika kazi yake ya fasihi. Aidha, matokeo haya yanadhihirisha kuwa kazi ya fasihi ni kioo cha utamaduni wa jamii iliyozaa utamaduni huo. Msanii haendi nje ya jamii yake na husawiri

utamaduni wake hili limedhihirishwa katika matumizi ya lugha na uteuzi wa maneno katika utunzi wa Anicent Kiteleza. Kwa hiyo, mwandishi ametumia lugha ifuatayo; lugha ya mdokezo, Tashihisi, Tashihiha, Tanakali sauti, Takriri, uchanganyaji wa lugha, Lafudhi ya Kikerewe, misemo, methali na lugha ya picha.

Aidha, utafiti huu umebaini kuwa msanii anawasilisha utamaduni wa Kikerewe kama vile faini wakati wa ndoa, ukarimu, wanawake kupiga magoti, ndoa, uzazi na kuzaa, uchumba na posa, pombe, imani ya uganga na ushirikina, ugomvi na kufarakana kwa wanandoa, majina, heshima ya wakwe, salamu, radi, kanuni za tendo la ndoa, kifo, mahusiano ya kijamii, kuoa na kuolewa, mlo na ulaji. Utafiti huu ulibaini kuwa msanii anatumia utamaduni wa Kikerewe katika kuibua dhamira yake katika fasihi ya Kiswahili. Hii inaonesha kuwa utamaduni wa lugha za Kiafrika una mchango mkubwa katika kutajirisha fasihi ya Kiswahili. Lugha ya Kiswahili inatumika kama chombo cha kuwasilishia dhamira ya fasihi za lugha ya kiafrika.

Kwa mfano katika utafiti huu ilibainika kuwa mtunzi ametumia utamaduni wa Kikerewe katika utunzi wake. Hii inadhihirika katika uteuzi wa maneno ya kikerewe, misemo na methali za lugha ya Kikerewe. Matumizi ya utamaduni wa Kikerewe yanaibua dhamira mbalimbali kama vile; ndoa, uzazi, imani na nafasi ya mwanamke katika jamii. Haya yote hudhihirika katika falsafa ya Kiswahili.

SURA YA TANO

MUHTASARI, HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

5.1 Utangulizi

Sura hii ni sura ya mwisho ambayo imegawanyika katika sehemu kuu tatu. Sehemu ya kwanza inahusu muhtasari, sehemu ya pili ni hitimisho na sehemu ya tatu ni mapendekezo.

5.2 Muhtasari

Utafiti huu ulihusu utafiti huu ulikuwa na malengo mahsusi mawili ambayo yalijibiwa na maswali mawili. Malengo hayo ni;

Tatizo la utafiti huu limetokana na uelewa wa mtafiti baada ya kupitia mapitio mbalimbali na kubaini kuwa hakukuwa na utafiti ambao umejikita katika mada hiyo.

Kwa hiyo tatizo la utafiti huu ni kufanya tathmini ya nafasi ya lugha ya Kikerewe katika fasihi ya Kiswahili ili kuona ni jinsi gani msanii wa riwaya hiyo anavyoibua dhamira ya kazi ya fasihi kwa kutumia utamaduni wa Kikerewe. Kwa kufanya hivi tumeweza kubaini kwa jinsi vipengele vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa jamii katika kujenga dhamira ya kazi za fasihi ya Kiswahili na jinsi vipengele vya utamaduni wa Kikerewe vilivyotumika kama nyenzo ya kujenga dhamira ya fasihi ya Kiswahili. na hatimaye kuonesha nafasi ya utamaduni wa lugha za Kiafrika katika ujenzi wa fasihi ya Kiswahili.

Lengo kuu la utafiti huu lilikwa ni kutathimini nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ili kubaini jinsi vipengele vya utamaduni wa Kiafrika vinavyotumika katika kuibua dhamira ya kazi za fasihi ya Kiswahili. Malengo

mahsusi ya utafiti huu ilikuwa ni; kubainisha vipengele vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa Kikerewe katika riwaya teule na kubainisha vipengele vya utamaduni wa Kikerewe katika riwaya teule. Aidha, maswali ya utafiti huu yalikuwa ni; Je ni vipengele vipi vya lugha vinavyosawiri utamaduni wa Kikerewe katika riwaya teule? Je, ni vipengele vipi vya utamaduni vinavyojitokeza katika riwaya teule? Utafiti huu una umuhimu mkubwa katika taaluma ya Fasihi. Kwa hiyo, matokeo ya utafiti huu yatachangia katika maarifa ya nadharia ya fasihi ya Kiswahili.

Sura ya pili inajadili kuhusu mapitio ya maandiko na kubaini kuwa hakukuwa na utafiti uliofanyika wenye lengo la kutathmini nafasi ya lugha za Kiafrika ktika fasihi ya Kiswahili kwa kutumia riwaya iliyotumika katika utafiti huu. Kwa hiyo, utafiti huu ulifanyika ili kuziba pengo hilo. Aidha katika sura hiyo imeelezwa kuwa utafiti huu umetumia nadharia ya simiotiki na hementiki katika kuchunguza, kuchambua na kujadili data za utafiti huu. Sura ya tatu inahusu mbinu za utafiti. Katika sura hiyo, imebainishwa kuwa utafiti huu ni wa maktabani amabo umetumia mbinu ya mapitio ya machapisho katika kukusanya data za utafiti huu. Uchambuzi wa data za utafiti huu umefanyika kwa kutumia mbinu ya uchambuzi dhamira.

Sura ya nne ndiyo kiini cha utafiti huu ambapo katika sura hiyo maswali ya msingi yaliyotoka na malengo mahususi ya utafiti huu yanajibiwa. Kwa hiyo matokeo ya utafiti huu ni kama ifutavyo;

Swali la kwanza lililenga kubaini vipengele vya lugha vinavyowasilisha utamaduni wa jamii ya Wakerewe katika Riwaya teule. Matokeo ya utafiti huu yalionesha kuwa, msanii wa riwaya teule ametumia vipengele vya lugha katika kuwasilisha utamaduni

wa jamii ya Ukerewe. Utafiti huu umebaini kuwa msanii ametumia vipengele vya lugha kusawiri utamaduni wa Kikerewe katika kazi yake ya fasihi.

Aidha, matokeo haya yanadhihirisha kuwa kazi ya fasihi ni kioo cha utamaduni wa jamii iliyozaa utamaduni huo. Msanii haendi nje ya jamii yake na husawiri utamaduni wake hili limedhihirishwa katika matumizi ya lugha na uteuzi wa maneno katika utunzi wa Anicent Kiteleza. Kwa hiyo, mwandishi ametumia vipengele vya lugha kama vile; mdokezo, Tashihisi, Tashihiha, Tanakali sauti, Takriri, uchanganyaji wa lugha, Lafudhi ya Kikerewe, misemo, methali na lugha ya picha.

Swali la pili la lililenga kuibua vipengele vya utamaduni wa Kikerewe vinavyoitokeza katika riwaya ya Bwana Bugonoko na Bibi Muyombokere Ntiluhoka Bunahwali. Matokeo ya utafiti huu yalibainisha kuwa, msanii anawasilisha utamaduni wa Kikerewe kama vile faini wakati wa ndoa, ukarimu, wanawake kupiga magoti, ndoa, uzazi na kuzaa, uchumba na posa, pombe, imani ya uganga na ushirikina, ugomvi na kufarakana kwa wanandoa, majina, heshima ya wakwe, salamu, radi, kanuni za tendo la ndoa, kifo, mahusiano ya kijamii, kuoa na kuolewa, mlo na ulaji. Utafiti huu ulibaini kuwa msanii anatumia utamaduni wa Kikerewe katika kuibua dhamira yake katika fasihi ya Kiswahili.

Hii inaonesha kuwa utamaduni wa lugha za Kiafrika una mchango mkubwa katika kutajirisha fasihi ya Kiswahili. Lugha ya Kiswahili inatumika kama chombo cha kuwasilishia dhamira ya fasihi za lugha ya kiafrika. Kwa mfano katika utafiti huu ilibainika kuwa mtunzi ametumia utamaduni wa Kikerewe katika utunzi wake. Hii inadhihirika katika uteuzi wa maneno ya kikerewe, misemo na methali za lugha ya

Kikerewe. Matumizi ya utamaduni wa Kikerewe yanaibua dhamira mbalimbali kama vile; ndoa, uzazi, imani na nafasi ya mwanamke katika jamii.

Kwa ujumla utafiti huu uligundua kuwa, riwaya iliyotumika katika utafiti huu ni riwaya ya kiutamaduni ambayo inatumia lugha kisanii kuwasilisha dhamira ya jamii ya Wakerewe. Aidha, utafiti huu unaiona riwaya hii kama moja ya riwaya za jamii za Kiafrika ambazo zinatumia lugha ya Kiswahili katika kusawiri maisha ya jamii za Kiafrika, mila, desturi, kaida na imani zake. Kwa kutumia utamaduni wa Kikerewe msanii ameweza kuiba dhamira ya uzazi na jinsi jamii inavyotazama mahusiano ya uzazi na kuzaa katika jamii. Aidha, msanii anatumia lugha kisanii kubainisha namna majina ya jamii hiyo yanavyotolewa kulingana na maana zinazokubalika katika jamii. Kwa hiyo utafiti huu umeona kuwa, riwaya hii inadhihirisha nafasi ya lugha za Kiafrika katika fasihi ya Kiswahili ambapo inaonesha kuwa inafunza, kuonya, kuelimisha na kutunza amali za jamii hususani mila na desturi za jamii iliyoandikiwa riwaya hiyo.

5.3 Hitimisho

Utafiti huu unahitimisha kuwa riwaya ya Bwa. Myombekere na Bi Bugonoka ni riwaya iliyosheheni utamaduni wa mkerewe, mila na ada zao. Riwaya hii ina hazina kubwa ya utamaduni wa mkerewe ambao umejenga dhamira mbalimbali katika riwaya hii, dhamira kama vile heshima, imani, kufanya kazi kwa bidii, ukarimu, malezi, uvumilivu, uchumba, tabia, uvivu, ushirikiano, afya, utamaduni mila na desturi, tiba asilia, nguvu za giza, kuthamini, kutopuuza, upendo, unyanyasaji kijinsia, mfumo dume, ndoa, uzazi, kuondoa mashaka, matabaka katika jamii, na

miiko zimebainishwa katika riwaya hii. Pia matokeo yanaonesha kwamba mwandishi amezungumzia uhalisia wa maisha ya kila siku ya mkerewe yanayogusa utamaduni wao. Aidha matokeo yatasaidia wasomaji wa riwaya hii teule kuisoma na kuielewa vizuri baada ya kubaisha tamaduni mbalimbali za mkerewe na kuonyesha jinsi zinavyojenga dhamira katika riwaya teule.

5.4 Mapendekezo

Ileweke kuwa si rahisi kufanya utafiti katika nyanja zote na pia kazi zote za fasihi. kulingana na malengo ya utafiti huu tulijikita katika kuchunguza; Tathmini ya Nafasi ya lugha za Kiafrika katika Fasihi ya Kiswahili: Mifano kutoka Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulinalwo na Bulihwali. Kwa hiyo tunapendekeza tafiti zingine zinaweza kufanyika katika kupanua mada hii ama kufanya utafiti wa aina hii katika kazi zingine za fasihi ili kuona ni jinsi gani lugha za Kiafrika zinatumika katika kujenga na kutajirisha fasihi ya Kiswahili.

MAREJEREO

- Babbie, E. (1999). *The Basic of Social Research Belmont*, Wadsourth Publing Company.
- Bogdad. R. C. and Biklen. S. K. (1992). *Quantitative Research for Education An Introduction to Theory and Methods (2nd ed)* Boston Allyn and Bacon.
- Chimeraha, R. (1999). *Ufundishaji wa Kiswahili Nadharia na Mbinu* Jomo Kenyata Foundation Enterprises Nairobi.
- Hurskainena, B. (1995). *Lugha na Utamaduni na Fasihi Simulizi ya Kiswahili* TUKI Chuo Kikuu cha Da re Salaam.
- Kitereza, A. (1980). *Bw. Myombekere na Bi. Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali JUZUU II TPH* Dar es Salaam.
- Kitereza, A. (1980). *Bw. Myombekere na Bi. Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali JUZUU I TPH* Dar es Salaam.
- Kothari C. R. (2008), *Research Methodology, Method and Technique* New Delhi, Willing Eastern Limited.
- Kumar R. (1999). *Research Methodology: A Step by-guide for Beginners*. New Delhi SARE Publication.
- Kimaninjogo, O. (2007), *Nadharia za Uhakiki wa Fasihi*, Sai Industries Ltd Nairobi.
- Machunda J. B. (1988). *Wakerewe* TPH Dar es Salaam.
- Madumulla J.S (1988). *Jarida la Taasisi ya Uchunguzi* Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mbogo, E. (2014). *Riwaya ya Kiswahili* Chuo Kikuu Huria cha Tanzania

- Mlacha, S. (1987). *Kiswahili Novels and the Society* Dar es Salaam Educational Publisher and the Distributors Ltd.
- Madumulla, J. S. (1991). *Riwaya ya Kiswahili* Dar es Salaam University Press DSM.
- Mtalagwi. M. (2004). *Uhakiki wa kazi ya Fasihi* Augustiria Collage Rock Island.
- Mtunzi Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi Misingi na Vipengele vyake*, Phoenix Publisher Ltd Nairobi.
- Mulokozi, M. M. (1985), *Mapitio Jarida la Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili* Chuo Kikuu cha Dar es salaam JUZUU 52.
- Mulokozi M. M. (1985). *The man and his Work, Jarida la Taasisi ya Kiswahili* JUZUU 57.
- Mulokozi M. M. (1996). *Fasihi ya Kiswahili* Chuo Kikuu Huria cha Dar es Salaam.
- Massamba, D. P. H (1985). *Jarida la Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili* JUZUU 52 Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Omary, C. K. (1981). *Urithi na Utamaduni wetu* Tanzania Publishing House Dar es Salaam.
- Libui, O. S. (2012). *Tasinifu ya M.A. Kiswahili, Riwaya mpya ya Kiswahili na Masuluhisho ya Changamoto za Utamaduni* Chuo Kikuu DSM.
- Shaban, A. (2012). *Tasinifu ya M.A. Kiswahili, Usawiri wa Familia Pana ya Kiafrika Mifano katika Riwaya za G. Ruhumbika na C.S. Chachege*, Chuo Kikuu cha DSM.
- Senkoro, F. E. M. K. (1976). *Utamaduni katika Riwaya za Kiswahili, Jarida la*

Kiswahili, Taasisi ya Uchuguzi Kiswahili, toleo la 46/2 TUKI DSM 74-76.

Tromp, D. L. A. (2006). *Proposal and Thesis Writing An Introductions*. Nairobi Paulines Publications Africa.

Tembo M.S. (1987), *The traditional African Family Phd Thesis* USA Bridge water College Michigan university

TUKI, (2013). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* Oxford University Press Nairobi

Wafula, R. M. (2007). *Nadharia za Uhakiki wa Fgsihi* Sai Industries Nairobi.

Wamitila, K.W. (2010). *Kichocheo cha Fasihi Simulizi* English Press Nairobi.

Wamitila, K. W. (2010). *Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi* Sitima Printers and Stationers Ltd Nairobi.